

Franz v. Jessen:

En slesvigsk Statsmand. I-III.

(Reitzel 1930—1941.)

Den kendte journalist og skribent F. v. Jessen, der altid har været Sønderjylland en god ven, slutter sit store værk om sin fjerne slægtning Th. B. v. Jessen med at forklare sit formaal saaledes:

»At hævde Thomas Balthazar v. Jessens Ret til i sit Folk at mindes som en Statsmand, der i en hændelsesrig Tidsalder satte sine Ævner og sin Flid ind paa at styrke Baandet mellem Danmark og Slægtens Hjemstavn Sønderjylland.«

Det er ledetraaden for det omfattende og storslaaede arbejde, F. v. Jessen har gjort for at følge sin slægtning ad de bugtede baner, som skæbnen førte ham. Han fødtes i Store Vi præstegaard, i den kgl. del af Sønderjylland i 1648, studerede i Jena, Leyden og Strassborg, kom 1675 ind i det tyske Kancelli i København, hvor han i 1688 blev oversekretær, hvad der paa moderne dansk vil sige udenrigsminister. Han tilhørte en kreds af franskorienterede statsmænd, der i 1699 blev skudt til side af en engelskorienteret gruppe, og v. Jessen blev afskediget, men benyttedes i de følgende aar til store og vanskelige diplomatiske sendelser, indtil han i 1713 blev leder af den nyoprettede regering for Slesvig paa Gottorp, som han stod i spidsen for til 1730. Det er de ydre træk, men F. v. Jessen skildrer hans liv paa en meget bred tidshistorisk baggrund; læserne bliver ført nøje ind i de storpolitiske og diplomatiske forhold, som de formede sig fra 1680 til 1721.

Det er et meget fortjenstfuldt arbejde, F. v. Jessen har paa taget sig. Første bind har som undertitel »Dansk Udenrigspolitik i Tiden 1630—1703«. Det var i begyndelsen af denne periode, Danmark prøvede paa at sikre sig den gottorpske del af Sønderjylland; det mislykkedes; men Th. B. v. Jessen, der var en af kongens nærmeste raadgivere, havde den tilfredsstillelse paa sine gamle dage at se dette maal opnaaet, og fik selv en væsentlig andel i den nye ordnings gennemførelse, hvorom det tredje bind handler. Andet bind indeholder en meget levende skildring af Th. B. v. Jessens virksomhed som dansk gesandt i Polen under Karl XII's krig med zar Peter og kong August af Sachsen og Polen.

Set fra et sønderjydsk synspunkt er det sidste bind, der har størst interesse. Særlig faar man indtryk af de store vanskeligheder, der raadede under den store nordiske krig; derimod for-

tælles der ikke saa meget om styret i aarene 1720—1730. Mens F. v. Jessen stadig har trukket den udenrigske baggrund op med stor bredde, gaar han ikke paa samme maade i detaljer m. h. t. indenrigspolitikken i Sønderjylland.

F. v. Jessen forsvarer sin store slægtning baade mod samtidens og eftertidens angreb. Af samtidige var særlig den hovmodige engelske gesandt Molesworth ham meget ilde sindet; i nyere tid har historikeren Allen bebrejdet ham, at han manglede forstaaelse for det danske sprogs tarv. F. v. Jessen afviser, som det synes med rette, indvendingen under henvisning til de almindelige tidsforhold, men fremhæver, som det fremgaar af det ovenfor citerede, iøvrigt Th. B. v. Jessens vilje til at knytte Sønderjylland nøje til Danmark. Her maa der dog gøres en alvorlig indskrænkning, idet Th. B. v. Jessen ikke gjorde noget for at opfylde Frederik IV.s udtalte hensigt: at lægge Sønderjylland ind under det danske Kancelli. Denne konsekvens af indlemmelsen i 1721 blev aldrig draget, til stor skade for den senere udvikling. Ogsaa maalt med den tids maalestok havde det været en naturlig ting.

F. v. Jessen kommer lidt let til sin slutning om, at uviljen mod det danske styre i de tidligere gottorpske distrikter hurtigt forsvandt, idet han tilsyneladende ikke har været opmærksom paa det stof, der er samlet herom af Ludwig Andresen. Enkelte smaafejl har ikke kunnet undgaas; f. eks. staar der III, s. 44, at Slesvigs og Ribes bisper havde forsædet paa landdagene som landenes hoveder, det var Slesvigs og Lübecks bisper, der indtog denne plads. Muligvis er det en trykfejl.

Værket er overordentlig smukt udstyret med talrige glimrende illustrationer. Fremstillingen er levende og fængslende, hvorved tilegnelsen af det uhyre vanskelige stof i væsentlig grad lettes. Alt i alt: ypperlig historisk læsning.

Troels Fink.

Sønderjydsk Skoleforening 1892-1942.

Udgivet af Sønderjydsk Skoleforening (1942).

Sønderjydsk Skoleforening har i anledning af 50-aarsdagen udsendt et mindeskrift. Bogen er redigeret af Hans Lund, der selv indleder med en oversigtsartikel: »Sønderjydske Skoleforhold 1864—92,« en klar og instruktiv redegørelse for skolens fortyskning, der kulminerede med reskriptet af 18. 12. 1888. Der er dog en enkelt side af skolens fortyskning, som Hans Lund ikke kommer ind paa i denne forbindelse, nemlig de resultater, som myndighederne opnaaede i den skæve firkant ved at for-

anledige befolkningen til selv at andrage om tysk skole. Skolesprogsgrænsen var paa den maade forskudt et stort stykke mod nord i 1888. Den gik syd om Møgeltønder, men nord om Nørre Løgum, Bedsted, Ravsted, syd om Bylderup og nord om Uge, Tinglev og Holbøl. Denne udvikling var paa en maade farligere end tvangsfortyskningen, fordi den ikke affødte nogen modstandsvilje. Det kunde være af interesse engang at faa undersøgt stadierne i denne gradvise fortyskning.

Det næste afsnit handler om Skoleforeningens oprettelse og dens udvikling til 1914, og er skrevet af amtslæge H. Lausten-Thomsen. Denne periode har været skildret før, men der er fremdraget et værdifuldt nyt materiale i form af breve til H. Thomsen, Roost, forfatterens far, der gennem mange aar var Skoleforeningens energiske kasserer og bærende kraft. Det kunde være interessant engang at faa disse breve udgivet in extenso, ligesom der maa findes talrige breve fra H. Thomsen rundt om i danske højskolemænds arkiver.

Redaktør Jessens modstand mod Skoleforeningens oprettelse er skildret rent refererende, hvad der kan være meget naturligt, saadan som udviklingen siden formede sig; Jessen blev jo en varm ven af Skoleforeningen; men de mænd, der oprettede Skoleforeningen kunde godt fortjene en lille venlig bemærkning i anledning af den bebrejdelse, de fik i Flensborg Avis, der fandt det heldigt, »om nogle af vore bedste mænd vilde betænke sig lidt mere, inden de lægger navn til et foretagende, der vel i og for sig kan være godt nok, men som burde underkastes en alvorlig prøvelse og overvejelse, inden det faar lov til at starte«. Det forekommer en, at Skoleforeningens oprettelse var særdeles velovervejet.

Paa samme maade vilde man gerne have et par pæne ord om lederne af de andre nationale foreninger i anledning af følgende bemærkning af Jessen i et brev til H. Thomsen: »Skoleforeningen tiltaler jo mig saa særdeles, fordi den uden bihensigter ledes ikke af erhvervspolitikere, men af mænd, der udelukkende arbejder af iver for sagen«. Vælgerforeningen og Sprogforeningen blev ogsaa ledet uden bihensigter, og deres ledere kan næppe kaldes erhvervspolitikere.

Lausten-Thomsens afsnit er særdeles velskrevet, behageligt at læse; men man vilde gerne have haft endnu mere at vide. F. eks. naar det fortælles, at der blandt den første vinters elever var adskillige, der siden indtog ledende stillinger i sønderjydske landbrug, erhvervsliv og kommunal administration efter genforeningen, saa vil man gerne have nogle konkrete eksempler, fordi det vilde give et særdeles anskueligt billede af Skoleforeningens store betydning.

Lausten-Thomsens Afsnit suppleres paa en udmærket maa-
de af N. Svendsens skildring af Skoleforeningens ledende mænd.
Forfatteren har saa at sige kendt dem alle personligt og er der-
ved blevet i stand til at give et særdeles fængslende billede. N.
Svendsen er en pennens mand, levende og friskt præsenterer
han Jens P. Jensen, A. Thyssen Hansen, Hinrich Thomsen, An-
ders og Margrethe Lebeck og Elers Boesen. Den nuværende
formand, landstingsmand Jepsen Christensen lader han imid-
lertid præsentere sig selv. Det er blevet til en virkelig interes-
sant selvbiografi, der naturligt fortsættes i formandens skil-
dring af foreningens virke fra 1914 til 1942. Jepsen Christensen
har heldigvis ikke opfattet opgaven snævert; man faar et leven-
de indtryk af hans mange gøremaal, og det er ikke for meget
sagt, at det er hans bidrag, der løfter bogen ud over festskrif-
ternes almindelige rækker.

Man følger med interesse bondeknøsen fra Nørby ved Visby,
der tidligt modnes ved læsning paa egen haand, fortrinsvis af
historisk lektur. Kun 19 aar gammel kommer han paa højsko-
le, men trods tysk skolegang er hans stil den bedste, da elever-
nes kundskaber prøves ved skolens begyndelse. Man faar et le-
vende indtryk af, hvordan impulserne omsættes til praktisk
arbejde, da han vender tilbage til Visby, og hvordan erfaringer-
ne nyttiggøres i Hvidding sogn, da han slaar sig ned her. Man
forbløffes rent ud sagt over den arbejdssevne, den unge for-
mand for Skoleforeningen lægger for dagen, og som siden har
slaaet til i et utal af bestyrelser og raad. Om den side af Jepsen
Christensens virksomhed, der ikke har tilknytning til Skolefor-
eningens arbejdsfelt, faar han forhaabentlig tid til at fortælle
en anden gang.

Blandt de ting, Jepsen Christensen kommer ind paa i skil-
dringen af ungdomsaarene, er ogsaa den samtale, han sammen
med Andreas Grau, Lausten-Thomsen, Jensen (Tyrstrup) og N.
J. Gotthardsen havde med H. P. Hanssen i efteraaret 1906. Jepsen
Christensen gør rede for sin opfattelse af den sønderjydske
politik i forbindelse med en omtale af »Flensborg Avis«, hvori
det blandt andet hedder: ».... Dette Blad havde mere end noget
andet holdt Genforeningskravet frem baade for Venner og Mod-
standere og dermed — det var for mig det afgørende — fastholdt
den nationale Idé uanset Jura og geografiske Begreber og paa
Trods af alle Statsmagtslyster. Kun paa dette Grundlag kan
Magten komme til at vige for Retten — ikke en Ret bundet hver-
ken i § 5 eller nogen anden Paragraf, men i selve Folkes Ret til
at leve sit særegne, selvstændige Liv med Evne til at hævde sig,
som det nu kan det paa det økonomiske Omraade«.

Denne trosbekendelse kunde H. P. Hanssen næppe have

svært ved at underskrive i 1906, men i den adresse, som de unge afleverede, stod der, at det var en nationalitetskamp, der samlede de danske sønderjyder, og den kunde først ophøre, »naar vor Ret og det os i den hellige Treenigheds Navn givne Løfte fuldt ud respekteres. Staar vi som hidtil klippefast paa dette Punkt, da tror vi, at Preusserne i en nærmere eller fjernere Fremtid vil faa Øjnene op for, at man ikke kan lade en Traktat, der bestemmer over et vaagent, oplyst og retskaffent Folks Tilhørsforhold og Skæbne uænset«. Her bliver § 5 jo rykket i et noget andet lys.

Jefsen Christensen henviser især til en artikel efter Jessens død i »Politiken«, der skræmte ham. Han opfattede den som et varsel om et kursskifte. Artiklen fremkom den 24. 7. 1906, og det hed heri om H. P. Hanssen: ».....naar han nu utvivlsomt indtræder i den tyske Rigsdag, som den danske Nationalitets Repræsentant, vil man ogsaa i Danmark føle sig tryk for, at bøjelig Klogskab og ubøjelig Fasthed i nøje Forening bliver ordførende og handlende i Forholdet til det tyske Rige«. Forskellen mellem Jessen og H. P. Hanssen er her maaske sat for skarpt op, for Jessen havde jo ikke ført nogen særlig udfordrende politik som rigsdagsmand. Maalt med vor tids maalestok, maa man sige, bøjelig klogskab og ubøjelig fasthed er en karakteristik, som danske politikere kan være tjent med. Der er maaske faa den passer bedre paa, end netop Jefsen Christensen.

Aarsagen til uro og usikkerhed i aarene 1906—14 ser Jefsen Christensen i H. P. Hanssens politik. Utrygheden hævedes først ved H. P. Hanssens tale paa aarsmødet i 1914, specielt hans citat af Bethmann-Hollwegs brev til historikeren Lamprecht. Det forekommer mig imidlertid ikke, at der af H. P. Hanssens tale i 1914 kan udledes noget kursskifte. Den ligger helt paa linie med den holdning, han hele tiden havde indtaget.

Skildringen af Tiden fra 1918 til 1942 er særdeles fortjenstfuld, fordi det i mange henseender er historisk nyland, der indvindes. Endnu foreligger der kun faa skildringer af perioden mellem de to store krige; men den modnes i hastigt tempo til historisk behandling ved de voldsomme begivenheder, vi er vidne til.

Der hvilede i overgangstiden et kolossalt arbejde paa Skoleforeningens ledelse, dels med at skaffe plads og penge til de mange unge, der meldte sig for at komme paa danske skoler, dels med tilrettelæggelsen af linierne for den nye skoleordning og yderligere ved formidling af lærerkræfter, der søgte herved allerede i 1919. Interessant er ogsaa Jefsen Christensens skildring af den politiske situation i sommeren 1920, da han stod neutral i spændingen mellem Aabenraa- og Flensborgfolk. Des-

værre forbyder pladsen at gaa ind paa alle disse spørgsmaal, og det samme gælder redegørelsen for alle de mange opgaver, Skoleforeningen har arbejdet med efter 1920: den store hjælp til Sydslesvig, der stadig er blevet udvidet, formidlingen af statsunderstøttelse til sønderjydske efterskoleelever, oprettelsen af Seksmandsudvalget i 1926, tilvejebringelsen af penge til forsamlingshusbyggeriet, som alle tre store nationale foreninger har varetaget i fællesskab o. s. v.

Det er et enestaaende stort arbejde, der er udført, og formanden kan aflægge denne beretning med god samvittighed; han har tjent Danmark som en trofast søn.

Ved læsningen af Jefsen Christensens erindringer føler man trang til at rette en opfordring til alle hans jævnaldrende, der har staaet paa ledende pladser i det danske arbejde: »Til skrivebordet, Lausten-Thomsen, Svensson, Refslund Poulsen, Nicolaj Svendsen, Nis Nissen, Grev Schack, Callø, Hans Hansen, Jakob Petersen og hvad de hedder allesammen. Gaa hen og gør ligesaa. Eftertiden vil velsigne Jer for det«.

Troels Fink.

Jakob Petersen:

Skamlingsbanken 1843-1943.

(H. Hagerups Forlag. 1943).

Skamlingsbankeselskabet har fejret sit hundredaarsjubilæum ved at udsende et mindeskrift forfattet af Sprogforeningens formand Jakob Petersen. Det er en stor smuk bog med mange gode fotografier, og den hævder sig godt paa baggrund af sin forgænger Karl Hede: »Højskamling eller Skamlingsbankes Historie«.

I denne omtale skal, som i bogen, tyngdepunktet lægges paa begivenhederne i 1840'erne. Hvor meget der end siden 1840'erne er blevet sagt paa Skamlingsbanke, er det paa ingen maade blevet skelsættende som talerne ved festerne 1843 og 1844, selvom Jakob Petersens bog bringer mest nyt om tiden efter 1864, der ikke blev behandlet af Hede. Da Hiort Lorenzen i 1842 havde talt dansk i Slesvig Stændersal, skrev redaktør Koch til ham: »Vi er stillet som Hærførere, der er ilet 10 Mile forud for Arméen, og har derfor al udsigt til at blive undlivet«; Sommerstedfesten 21. 2. 1843 viste, at hærførerne raadede over et godt officerskorps, og Skamlingsbankemødet den 18. Maj. 1843, at arméen sluttede op om generalerne. Mødet den 4. Juli 1844 blev det største og mest imponerende hærskeue. Paa

denne maade kan man karakterisere Skamlingsbankefesternes betydning i den nationale vækkelse.

Jakob Petersen begynder sin fremstilling med Uwe Jens Lornsens aktion og fortæller saa i store træk den danske vækkelses historie, som den er kendt, fortrinsvis gennem P. Lauridsens store værk: »Da Sønderjylland vaagnede«.

Med rette fremhæves sprogreskriptet af 1840 og Hiort Lorenzens svingning bort fra slesvig-holstenerne, der i Slesvigs Stændersal i dette aar sluttede sig nærmere sammen om et nationalt program. Men der kunde være grund til noget stærkere at understrege hertugen af Augustenborgs andel i denne udvikling. Det er ham, der griber sprogreskriptet som et middel til at sveje slesvig-holstenerne sammen paa tværs af modsætningen mellem liberale og konservative; og det er ham, der sætter de voldsomme angreb igang mod Hiort Lorenzen, der ikke vilde danse efter hertugens pibe.

I løbet af de følgende aar dannes de to nationale fronter; Lehmann proklamerede i foraaet 1842 Ejderpolitikken i den berømte tale, hvor han kom med de meget voldsomme ord: »Og skulde det gøres fornødent, da vilde vi med sværdet skrive paa deres rygge det blodige bevis for den sandhed: Danmark vil ikke«. Disse ord blev siden tolket, som var de møntet paa slesvig-holstenerne, og Jakob Petersen anfører dem efter at have nævnt, at Lehmann advarede mod maskepi med tyskerne. Men det fortjener at fremhæves, at det var tyske planer om at gøre Danmark til tysk flaaдебasis, til »admiralstat« indenfor det tyske forbund, som Lehmann tog saa voldsomt afstand fra. Ellers forekommer ordene ganske unødvendigt udfordrende.

Den umiddelbare baggrund for Skamlingsbankemødet er Hiort Lorenzens danske tale i Stændersalen 11. 11. 1842 og gildet i Sommersted 21. 2. 1843. Jakob Petersen kommer grundigt ind paa begge disse forhold; for Sommerstedgildets vedkommende ved at aftrykke Dannevirkes referat af festen. Paa samme maade fortsættes siden med at aftrykke referater af talerne paa Skamlingsbanke i stedet for at genfortælle paa moderne dansk. De mange referater er tung kost for læsere i vore dage. Muligvis kunde de væsentlige taler være trykt som bilag, hvorved de var gjort let tilgængelige uden at tynde fremstillingen, som de nu gør.

Jakob Petersen fremhæver ved Sommerstedmødet møller Staals tale med forslaget om Skamlingsbankefesten som den store oplevelse, men Laurids Skaus: »Løftets Bæger«, der ellers altid faar førstepladsen, sættes i anden række. Jeg tror, at oplevelsen laa i samspillet mellem de to taler, den stærke appel

til handling og vilje i »Løftets Bæger« og anvisningen paa en konkret opgave i møller Staals tale.

Over Sommersted gaar vejen til det første Skamlingsbanke-møde, der er omhyggeligt skildret, og umiddelbart derefter fulgte oprettelsen af den slesvigske forening.

Jakob Petersen slutter sin skildring af aaret 1843 med at karakterisere to poler, »den politiske med Hiort Lorenzen som Fører, og ham fulgte Koch, den folkelige med Flor som Fører, og ham fulgte Laurids Skau«. Jeg tror, at man om Hiort Lorenzen hellere skulde sige »liberal«, for politiske var baade Flor og han. Den politiske aktion i efteraaret 1842 er fælles arbejde, og ideen er Flors, men for Hiort Lorenzen var forfatningen nr. 1; for Flor opnaaelsen af de gunstigst mulige kaar for danskheden. Flor ventede sig i første omgang mest af den enevældige konge og holdt derfor klogeligt forfatningsprogrammet i baggrunden. Sin mening lod han Skau sige rent ud paa Skamlingsbanke i 1846, da denne udbragte et leve for kongen: »vor største Anfører til Slesvigs Frelse og Fornyelse«. Folkelige var paa en maade baade Flor og Hiort Lorenzen, saaledes at det nationale er mere fremherskende hos Flor og det demokratiske hos Hiort Lorenzen, men begge to drev de folkelig politik, for saa vidt som det danske Sønderjyllands nationale frigørelse indtog en stor plads i deres program. Ogsaa siden hen har det været karakteristisk for sønderjydsk politik, at det var folkeligt-nationale maal, de politiske bestræbelser gik ud paa at opnaa.

Det store Skamlingsbankemøde i 1844, den danske vækkelses storslaaede festlige gennembrud skildres ogsaa i hovedsagen ved gengivelse af referat af talerne, men paa en maade, der desværre ikke har givet lejlighed til en indgaaende analyse. For blot at nævne en enkelt ting: den lille finte, som Hiort Lorenzen faar af Flor, der lader Laurids Skau sige: »Jeg skal ikke prædike Oprør«; det var jo faktisk det, Hiort Lorenzen gjorde i sommeren 1844. Med rette fremhæver Jakob Petersen samspillet mellem modernmaal og skole, Danmark og Norden, der klinger igen i næsten alle taler og dertil folkefriheden. Det maa dog yderligere nævnes, at Orla Lehmanns tale rummer et stærkt statsretsligt islæt i forsvaret for Ejderlinien: »Den dansk-slesvigske Sag er Danmarks Sag, ikke blot fordi det er dansk Nationalitet og Sprog, man vil udrydde fra de Enemærker, de fra Arilds Tid har haft i lovlig Odel og Eje, men ogsaa fordi i statsretslig Henseende Slesvig er en uadskillelig Del af den danske Stat«, siger Orla Lehmann, og han understreger senere, at den europæiske statsret intet kender til et storhertugdømme Nordalbingien.

Det var yderpunkter i dansk offentligt liv, der mødtes paa Skamlingsbanke. Grundtvig havde hidtil mødt en kold skulder hos de nationalliberale. I 1841 henviste f. eks. Fædrelandet hans skoletanker til »en eksalteret Fantasis Rustkammer«, men i 1844 skrev Lehmann i sin indbydelse til Grundtvig: ».... baade deres Reisefæller og de Venner, vi skulle gjæste, ville kappes om at vise Dem, hvor levende de Danske paaskjønne, hvad De er for den Sag, i hvis Navn dette Stævnemøde finder Sted«. Sprogkampen i Sønderjylland havde pludseligt lukket øjnene op for, hvad Grundtvig mente, naar han skrev:

Modersmaal er vort Hjertesprøg,
kun løs er al fremmed Tale,
det alene i Mund og Bog
kan vække et Folk af Dvale.

Skamlingsbankestævnet er et lykkeligt forvarsel om den enhedens aand, der greb alle danske i 1848.

I 1844 kulminerede Skamlingsbankemøderne for aldrig siden at naa op ved siden heraf. Med rette tillægger Jakob Petersen møderne i 1850'erne en ringe betydning, og der er her ingen grund til at gaa ind paa dem. I begyndelsen af 1860'erne arbejdedes med rejsningen af Skamlingsbankestøtten, der stod færdig umiddelbart før krigen 1864, og som sprængtes af Preusserne for siden at rejses igen som det enkle, storladne minde om nyvakt dansk bevidsthed i det gamle grænseland. Adskillige ledende personer fik deres navn indhugget paa støtten, og i bogen findes en kort biografi over dem alle.

I 20 aar efter 1864 holdtes ikke møder paa Skamlingsbanke; isen blev først brudt, da der i 1884 rejstes en mindesten for Grundtvig af norske og svenske højskolefolk, og 50-aars mindefesterne skabte nyt liv, men først efter systemskiftet kom der for alvor gang i møderne igen. Den haarde indrepolitiske kamp i de sidste aartier af det 19. aarhundrede havde ogsaa gjort sig gældende for Skamlingsbankes vedkommende.

Der gives et kortfattet referat af de store møder fra 1902 til 1942, der afspejler skiftende stemninger og synspunkter. I et ret stort afsluttende kapitel gøres rede for Skamlingsbankselskabets ledelse, vedtægter, bygninger og plantninger m. m., unægtelig lidt af en ørkenvandring; bogen vilde ikke have tabt ved indskrænkning af dette stof, der ikke kan gøre krav paa almindelig historisk interesse.

Bogen om Skamlingsbanken er et værdigt mindeskrift, og som alt hvad Jakob Petersen har skrevet, svært og vægtigt; samtidig er det et kildeskrift, der gør meget materiale lettere tilgæn-

geligt, og Jakob Petersen fortjener anerkendelse for det store arbejde, han har udført.

Troels Fink.

Johannes Mejers Kort over det danske Rige I-III.

Udg. af N. E. Nørlund.

(Geodæt. Instituts Publikationer I-III. Ejnar Munksgaard 1942).

Ved mange undersøgelser af indre historiske forhold er det af stor betydning at kunne fastslaa ældre lokaliteters nøjagtige beliggenhed, egnens tidligere udseende, vejføringer m. m. Det er derfor vigtigt, at alle kort er saa let tilgængelige for forskeren som muligt, og det maa hilses med glæde, at nogle af de værdifuldeste kort fra det 17. aarhundrede, stammende fra den store kartograf Johannes Mejers haand, er blevet udgivet af N. E. Nørlund, saa dette omfattende materiale nu kan udnyttes af enhver, tilmed i en meget smuk udgave, der lader de gamle kort komme til deres fulde ret.

Johannes Mejer var Sønderjyde, født i Husum 1606. Han begyndte sit kortarbejde i Sønderjylland og var en tid i den gottorpske hertugs tjeneste. Men Christian IV. fik snart øjnene op for hans store dygtighed, han blev udnævnt til kgl. matematiker og virkede gennem mange aar som kartograf i hele det danske rige. Den skildring, der i indledningen til udgaven er givet af hans liv og hans værker, er ganske kort, hvilket skyldes, at der allerede foreligger en meget indgaaende redegørelse herfor paa dansk: P. Lauridsens store artikel: Kartografen Johannes Mejer. Et Bidrag til ældre dansk Kaarthistorie¹). En større samlet skildring af hertugdømmernes kartografi er givet i et lidt ældre værk: F. Geerz: Geschichte der geographischen Vermessungen und der Landkarten Nordalbingiens vom Ende des 15. Jahrhunderts bis zum Jahre 1859, (1859), et ikke ringe arbejde der giver gode oplysninger om de ældre kort, selvom det er ganske ensidigt i sin bedømmelse af de nationale forhold.

Udgaven bestaar af tre bind: I. Sjælland, Bornholm og de skaanske provinser, II. Jylland—Fyn og III. Aabenraa amt. Desuden i en særlig rulle tre løse kort, hvoraf det ene omfatter hele hertugdømmet Slesvig.

¹) Historisk Tidsskrift 6. r. I. 239—402.

I en ret udførlig indledning i første bd. gives der en værdifuld udredning af rent tekniske forhold i forbindelse med Mejers kortarbejder: breddebestemmelser, længdemaalinger og længdeenheder. Disse analyser giver ikke blot bidrag til belysning af datidens korttegningskunst og astronomiske viden, men fortæller ogsaa en del om de forskellige maaleenheder, der var i brug i datiden. I et særligt afsnit om den fremgangsmaade, Mejer benyttede sig af ved udarbejdelsen af sine kort, redegøres for de instrumenter, han har brugt, og for hans videnskabelige metode. Han har først og fremmest maalt en mængde polhøjder, og disse maalinger har været grundstenen i hans arbejde. Af betydning har det ogsaa været, at han fra kirketaarnene har maalt horisontalvinkler til de omliggende kirker og andre objekter. Ved korte afstande har han benyttet sig af maalestang eller afskridtning. Indledningen indeholder ogsaa en kort oversigt over hertugdømmernes kortlægning. Vigtigere end de mere almindelige kortarbejder af Marcus Jordan (1559) og Gerhard Mercator (1595) var de forskellige kort, der fandtes over enkelte dele af hertugdømmerne; ;en særlig interesse har Peder Sax' kortmateriale, som teknisk var meget daarligt, men har betydning i denne forbindelse, fordi Mejer stod i nær forbindelse med Sax. Alt i alt kan det siges, at Mejer ikke begyndte paa bar bund, men for at skabe det, der blev resultatet af hans virke, maatte han alligevel tage arbejdet op fra grunden af. Hans tekniske hjælpemidler var sammenlignet med nutidens ringe, men trods alt evnede han at præstere arbejdsresultater, som efter datidens forhold var fortrinlige, og som for hertugdømmernes vedkommende blev grundlaget for alle kort i de følgende 150 aar indtil udgivelsen af Videnskabernes Selskabs kort, som hyggede paa opmaalinger, der paabegyndtes i 1770erne (de trykte kort i maalestokken 1 : 120 000, originalkortene, der nu findes i Geodætisk Institut, er i maalestokken 1 : 20 000).

Selvom Mejers virksomhed omfattede alle de lande, der dengang hørte under den danske konges scepter, kan der ikke være tvivl om, at det er hans arbejde i hertugdømmet Slesvig, der har rigest frugt, og at hans slesvigske kort er de værdifuldeste og mest udførlige. Den nu foreliggende udgave omfatter dog — bortset fra de enkelte kort over dele af Sønderjylland der findes i Jyllands-bindet (Ærø og Slesvigs vestkyst fra Ribe til Hjerpsted) — kun kortene over Aabenraa amt samt det store kort over hele hertugdømmet. Naar man ikke har medtaget Mejers øvrige slesvigske kort — nævnes kan bl. a. de omfattende kort over Slien og egnen deromkring — skyldes det vel især, at udgaven dermed vilde være blevet meget mere omfattende. Desuden findes nogle af de vigtigste af disse kort alle-

rede trykt i Danckwerths Landesbeschreibung, og en del af dem omfatter iøvrigt egne, som altid har ligget udenfor dansk kulturomraade.

Af de kort, som nu har set dagens lys, er det uden tvivl Aabenraa-kortene, som er de interessanteste og værdifuldeste. De bærer titlen »Erdt Buch dess Ampts Apenrade« og det siges, at de er udfærdigede efter amtsforvalter Joachim Danckwerths forordning, men »dieses mühsahme Werck« er dog tilegnet hertug Frederik »Meinen gnädigen Landesfürsten und Herrn«. Kortene forblev i Aabenraa, og endnu i aarhundredets slutning opføres de paa følgende maade i en fortegnelse over amtstuens arkiv: »Erdbuch, worin eine gründliche und summarische Beschreibung des gantzen Amts Apenrade und dessen angehörigen geometrischen General-Carspel und special Karten von allen des Amts Döffern mit ihren zugehörigen Marck und Feldscheiden«²⁾. Naar det i en dagbogsoptegnelse, forfattet af Joh. Dan. Major, oplyses, at kortet i 1693 skal have været i Varnæs hos amtsforvalter von Saldern, maa det vist bero paa en misforstaaelse. Derimod vil følgende udtalelse fra samme tid næppe vække modsigelse: »Autor har af Amtet faaet 100 Daler for sin Umage, men havde i Majors Tanker fortjent adskillige tusind«.³⁾ Senere kom kortene i privateje. Omkring 1750 ejedes de af professor Michael Richey, og paa en eller anden maade kom de i den følgende tid til de offentlige samlinger og findes nu i Det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Saml. 2074 fol.), hvortil de for nogle aar siden er afleveret fra Rigsarkivet.

De er tegnet i aarene 1639—1641 og omfatter ialt 63 kort. Foruden et almindeligt kort over hele amtet (Rise og Sdr. Rangstrup herreder samt Varnæs birk), herredskort, sognekort og kort over hver enkelt landsby indeholder de navnene paa hver enkelt landsbys indbyggere omkring 1641 (ordnet efter administrative forhold, kongelige for sig, hertugelige for sig), oplysninger om hver bys og gaards ottingstal, landsbyjordernes omfang (specifikation af agerland, england samt huse- og hedejord), hvormegen jord der gaar paa hver otting (ogsaa specificeret for ager- og engjord m. m.) efter fradrag af særjorden, som der udførligt gøres rede for. Sognekortene er i maalestokken 1 : 25 000 og landsbykotene 1 : 12 500. Udgiveren har ved forskellige undersøgelser paavist, at den af Mejer benyttede rode var = 5,615 m, hans kvadratrote = 31,5 m² og en toftrade paa 120 kvadrat-roder = 0,38 ha. Mens Mejers store kort er udarbejdet paa grundlag af ret overfladiske maalinge, er der ingen tvivl om, at

²⁾ I Rigsarkivet.

³⁾ Suhms nye Samlinger III. 127 f.; Historisk Tidsskrift 6 r. I. 255.

kortmaterialet fra Aabenraa er bygget paa omfattende opmaalingen. Det kan i denne forbindelse nævnes, at der er bevaret et enkelt vidnesbyrd om Mejers virksomhed under opholdet i Aabenraa amt. I en fortegnelse (u. dato) over Aabenraa præsteembedes jord hedder det: »Johannes Mejer, Husensis, fürstlicher Land-Meter hefft disse Wische (eng i Riseskov) anno 1640 gemeten«⁴⁾)

Selvom kortene ikke kan sammenlignes med et moderne maalebordsblad, hvad angaar nøjagtighed og udførlighed, saa indeholder de dog et saadant væld af oplysninger om stednavne, landsbyernes form, byjordernes placering, driftsformer, vejnettet og tingsteder, at der ganske simpelt ikke findes noget amt i hele Danmark, hvorfra noget tilsvarende materiale fra denne tid er bevaret. Vi skal først helt ned til udskiftningstiden, inden vi i udskiftningskortene faar et mere alment kortmateriale af tilsvarende værdi.

Disse kort er ikke Mejers første arbejde paa Aabenraaegnen. Vi ved, at han allerede 1638 har tegnet et kort over Aabenraa by og amt. Det blev indsendt til hertug Frederik og var ledsaget af en beskrivelse af byen og amtet. Denne var dog ikke noget originalt værk, men bestod for størstedelens vedkommende af en afskrift af Claus Møllers kendte bykrønike med forskellige senere tilføjelser af Mejer samt en beskrivelse af »etliche denkwürdige Örter in der grosse Amt Carte Apenrade«. Denne krønike er besvaret i en afskrift af den kendte historiske samler Ulrich Petersen⁵⁾), og er udgivet sammen med størstedelen af det øvrige haandskriftmateriale til Claus Møllers krønike og dens fortsættelser af Vilh. Marstrand i »Aabenraa ca. 1028-1523«, desværre paa en utilfredsstillende og uoverskuelig maade. Meget tyder iøvrigt paa, at ogsaa det store kortværk fra 1641 har været ledsaget af en Aabenraa beskrivelse. I Aabenraa byarkiv⁶⁾) findes en afskrift (fra det 18. aarh.?) af Claus Møllers krønike (efter afskriften, som i 1635 er foretaget af provst Hübschmann). Den maa være skrevet i 1641, idet det ved listen over borgmestre hedder, at den gaar »bis auf das jetzige 1641 Jahre«. Den indeholder en del tilføjelser til Mejers beskrivelse til kortet 1638. Disse tilføjelser er ogsaa optaget i en meget senere afskrift af krøniken. Da Marstrand ikke har kendt dette eksemplar og altsaa ikke har været klar over, at der fandtes en redaktion fra 1641, har han fejlagtigt tilskrevet provst Hübschmann tilføjelserne. Men alt tyder dog hen paa Mejer som forfatteren: Det vilde være

⁴⁾ Aabenraa Præstearkiv. C. c. 1. Sager angaaende Kirkeinventarier (1607) — 1875 og u. Dato.

⁵⁾ Ulrich Petersens Samlinger I. (Rigsarkivet).

⁶⁾ Landsarkivet i Aabenraa.

underligt, om krønike og kort begge skulde være afsluttet i samme aar, uden at der var forbindelse, ikke mindst da vi med sikkerhed ved, at Mejer tidligere har arbejdet med Claus Møllers værk⁷⁾. Og indre kriterier tyder ogsaa derpaa, saaledes den udførlige omtale af amtsforvalter Dankwerth, Mejers arbejdsgiver, til hvem han var knyttet med venskabelige baand. Og under det lange ophold i byen, der var forbundet med opmaalinger af amtet, har han haft god lejlighed til at sætte sig ind i dens allernyeste historie.

Med Mejers kort over Aabenraa amt er et ualmindelig værdifuldt kildemateriale blevet gjort lettere tilgængeligt. Selvfølgelig bør kortene og de dertil knyttede oplysninger ikke benyttes kritikløst, de maa underkastes samme kritik som al andet historisk kildestof. Selve opmaalingerne af de enkelte bymarker lader sig naturligvis ikke efterprøve i enkeltheder, men mange andre af Mejers oplysninger kan kontrolleres ved hjælp af arkivalsk materiale. Uden at have foretaget større systematiske undersøgelser, som ikke er mulige i øjeblikket, kan man naturligvis ikke fælde en endelig dom om materialets kildeværdi, men efter en syslen med og benyttelse af kortene samt efter enkelte stikprøver, tør det dog siges, at hans oplysninger gennemgaaende er ret paalidelige. Det gælder ogsaa stednavnene, selvom deres ydre form ofte er noget forvrænget paa grund af den tyske dragt, de er blevet klædt i. Men i hvert fald er der her paa mønstergyldig maade blevet fremlagt et meget værdifuldt historisk kildemateriale. Det Mejerske kortkompleks har stor betydning for kendskabet til hele rigets udseende omkring 1650 og dermed for udforskningen af indre dansk historie. Men størst er betydningen dog for sønderjysk historie. Man maa haabe, at værket — især dets tredie bind — maa blive anskaffet i saa mange sønderjyske biblioteker som muligt, og at udgivelsen maa fremkalde en indgaaende undersøgelse af Aabenraa amt omkring 1640. Denne vil kunne kaste lys hen over centrale problemer i sønderjysk og dansk historie.

J o h a n H v i d t f e l d t.

⁷⁾ Haandskriftmaterialet til Claus Møllers krønike indeholder mange problemer, som ikke er blevet færre efter fremdragelsen af dette manuskript. Det burde engang udgives paa videnskabelig forsvarlig maade.

H. Hejselbjerg Paulsen:

Sønderjydske Slægter.

Bidrag til nordslesvigske Befolknings- og Kulturhistorie.

Bd. I. Øster Løgum.

(Winds Bogforlag 1941—1942).

Det stort anlagte og dygtigt gennemførte Arbejde, som Pastor H. Hejselbjerg Paulsen nu har afsluttet, vil i personalhistoriske Kredse blive modtaget med Glæde og Taknemmelighed. Det er et smukt Vidnesbyrd om den Grøde, der i dette Aarhundrede har været i personalhistorisk Forskning, men det er tillige et for Personalhistorikere af Fag saare opmuntrende Vidnesbyrd om Forstaaelse af Genealogiens Betydning ikke alene som selvstændig Disciplin, men ogsaa som en uundværlig Hjælpevidenskab. Medens de ganske faa, som i tidligere Tid har beskæftiget sig med demografiske Studier, udelukkende har holdt sig til Statistik over Individuer, har Forfatteren ligesom iøvrigt Claus Eskildsen i: »Den sønderjydske Befolknings Slægtsforbindelser« haft Blikket aabent for, at man ikke uden om Genealogien kunde naa til en dybere Erkendelse af Samfundets Struktur. I Modsætning til Seminarielærer Eskildsen i det nævnte Skrift har Pastor Hejselbjerg-Paulsen imidlertid indset Nødvendigheden af en tilbundsgaaende Prøvegravning, og der er for Anmelderen ingen Tvivl om, at en saadan, eller rettere en Række saadanne Dybdeboringer, vil være uomgængeligt nødvendige for at naa til et fra alle Sider uangribeligt Resultat. Om fem saadanne Arbejder, som Forfatteren antager det i sit Forord, vil være tilstrækkeligt for at komme til Bunds i Nordslesvigs, endsige Sønderjyllands Befolkningshistorie, er et Spørgsmaal, som kan diskuteres, men det afgørende er ogsaa blot i dette Tilfælde, at Arbejdet er paabegyndt, og at det er begyndt paa en fornuftig og videnskabelig forsvarlig Maade.

Som Emne for Undersøgelsen har Forfatteren valgt det store Øster Løgum Sogn, som ved sin rigt afvekslende Natur er en typisk Generalnævner for sønderjydske Landskabsbilleder. Bestemmende for Valget har dog naturligt ikke været de topografiske Ejendommeligheder, men derimod et i sjælden Grad fuldstændigt Kildemateriale og fortrinlige Forarbejder, der i Forening har gjort dette Sogn til et velegnet Udgangspunkt. Placereet som det er mellem Haderslev og Aabenraa med Hovedlandevejen tværs igennem sig fra Nord til Syd, vil man ikke paa Forhaand kunne antage, at Sognet indtager en national dansk Særstilling, og Afstemningen i 1920 gav da ogsaa kun 83 pCt. danske Stemmer, altsaa vel over Gennemsnittet for hele første Zone

(75 pCt.), men dog mindre end henved $\frac{2}{3}$ af de 111 Sogne i dette Omraade. I Betragtning af, at et af Forfatterens fornemste Maal er at paaavise den ringe Betydning af Indvandringen sydfra, er det unægtelig af største Værdi, at han har valgt et Sogn, der ikke ved afsides Beliggenhed eller særlig høj Stemmepercent paa Forhaand kunde antages at maatte give et ønsket Resultat.

De foran nævnte vigtige Forarbejder, som i væsentlig Grad har lettet Forfatteren Arbejdet, skyldes dels *K n u d E r i c h s e n B r u n* (1611—88), der fra 1641—88 var Sognepræst i sit Fødesogn Øster Løgum, dels *P a s t o r P e t e r K i e r* (1771—1834), der ligeledes var barnefødt i Sognet, hvis Præst han var fra 1802 til sin Død. Pastor Brun har i et »Catalogus animarum parochiae hoc Lügumense« nedfældet sit Kendskab til Sognets Slægter, som har Betydning ikke alene ved at udfylde et Par beklagelige Lakkuner i Kirkebøgerne, men ogsaa og navnlig derved, at de paa Grund af Kirkebøgernes summariske Indførsler ganske uigen-nemsigtige Patronymika paa den Maade er blevet anbragt i det rette genealogiske Forhold. Fra Pastor Bruns Haand foreligger endvidere en Del Optegnelser om Forholdene i Sognet før og efter Svenskekrigen 1657—59. Pastor Kiers Arbejder er dels »Sjæleregistret«, som for Tiden fra omkring 1780 til 1834 udgør et ikke alene i Navnet til Catalogus animarum svarende genealogisk Arbejde, dels en i ti omfangsrige Bind udarbejdet Sognehistorie og -topografi, ledsaget af en stor og værdifuld Kortsamling. Men foruden disse Kilder haves for Ø. Løgum Sogns Vedkommende Kirkebøgerne tilbage til 1620 (Daab og Død) og 1641 (Vielse), hvortil kommer Jordeløber fra 1609, 1704 og 1708. Det er saaledes et gennem mere end tre Aarhundreder saa at sige fuldstændigt Materiale, der har staaet til Forfatterens Disposition, og det maa siges, at han har udnyttet det paa udmærket Maade.

Det vil næppe være overdrevet at placere Pastor Hejselbjerg Paulsens Værk blandt de mere fremragende danske Sognehistorier. Bogens første og største Del er helliget Sognets Historie, belyst fra alle Sider, ofte knappere i Formen end den kauserende, sine Steder maaske lidt uakademiske Stil paa Forhaand vilde lade formode, og møttet med en utrolig Masse værdifulde Detailler, med en rimelig Optrækning af den historiske Baggrund og navnlig en grundig Dvælen ved mange specielle Forhold, som gør hele dette Afsnit til et værdifuldt Bidrag i baade topografisk, kultur- og landbrugshistorisk Henseende. I særlig Grad vil man maaske hæfte sig ved Forfatterens Udredning af Slægtsgaardene (S. 43-49), hvor navnlig Paavisningen af Slægtsgaardenes Talrighed paa sønderjyds Grund er af betydelig Interesse, ligesom dette Forholds Sammenhæng med Arverettens

Udvikling, og især Opgørelsen for Østersognets 36 Gaarde. Denne Opgørelse viser, at 20 Gaarde eller ca. 56 pCt. har været ubruds i de samme Slægters Eje i Tiden 1600—1850, og 72 pCt. (26 Gaarde) i de samme Slægter i Tiden 1650—1850; man kunde have ønsket, at Forfatteren havde ladet denne Detailundersøgelse omfatte hele Sognet, saa meget mere som hele Spørgsmaalet tydeligvis har overordentlig Betydning for Folketallet, idet de yngre Sønner var henvist til enten at udvandre eller til at forblive ugifte hjemme paa Gaarden. Forfatteren paapeger rigtigt de Fordele, der er knyttet til en saadan Majoratsordning, men mangler dog ikke derfor Blik for de Skyggesider, den førte med sig.

Af betydelig Interesse i denne Sammenhæng er Forfatterens Definition af Begrebet Slægt, saaledes som den kommer frem i selve Metoden, idet han nemlig ikke begrænser Begrebet til den snævre Definition, som vi i Almindelighed anvender, naar vi ved Slægt kun forstaar den agnatiske Linie, men tværtimod tager Begrebet i udvidet Forstand og altsaa indbefatter Kognaterne. En Gaard, der som Nr. 44 C (S. 46) er vandret fra Fader til Søn, derfra til Søn, til Svigersøn, til dennes Svigersøn og atter til dennes Svigersøn, og derpaa til sidstnævntes Søn, Sønnesøn og Sønnesøns Søn regnes for en Slægtsgaard, og den er vel i Virkeligheden typisk for, hvad man forstaar ved dette Begreb. Af de 36 Gaarde, for hvilke Forfatteren her gør Rede, er kun 6 gaaet ubruds i Arv fra Fader til Søn i Tiden 1650—1850. Desværre kan man ikke af Opgørelsen se, i hvilke Tilfælde en Gaard er gaaet i Arv til Datteren og Svigersønnen, fordi der ingen Sønner var — Forfatteren fremdrager Eksempler paa, hvorledes en Gaard er gaaet over til en velhavende Svigersøn, medens de fattige Sønner er kommet til Søs. Formentlig vil Tilfælde af den Art dog være forholdsvis sjældne, og vi har saaledes her utvivlsomt et nyt Vidnesbyrd om Slægternes, dvs. Mandsstammernes Uddøen, og det fra et Befolkningsslag, hvor Undersøgelser vedrørende dette Spørgsmaal overhovedet ikke er foretaget.

Væsentlig Interesse knytter der sig ogsaa til Kapitlet »Befolkningen. Slægt og Rod« (S. 124—36), hvor Forfatteren først har en Gennemgang af Navnestoffet, i hvis Begrænsethed man har et talende Vidnesbyrd om Befolkningens Troskab overfor det fra Fædrene nedarvede, og tillige om den ringe Paavirkning, Befolkningen i Tiden før det 18. Aarhundrede har været udsat for ved Tilflytning. Man kunde have ønsket, at Forfatteren havde ofret lidt mere paa Spørgsmaalet om Opkaldsesskikkene, hvor han indskrænker sig til summarisk at fastslaa, at den afdøde Ægtefælle altid opkaldes, endvidere Bedsteforældre og

afdøde Slægtninge først. Undtagelser herfra er kun de Tilfælde, hvor Gaarden er arvet efter en Slægtning, idet da denne eller hans Hustru har Fortrinet i Opkaldelsen. Efter dette skulde altsaa sønderjydske Opkaldelsesskik svare godt nok til Kongerigets og være et yderligere Tegn paa den intime Forbindelse; men en lidt mere systematisk Gennemgang af Stoffet bilagt med Eksempler vilde formentlig have klaret Spørgsmaalet om, hvorvidt der i denne Periode finder nogen Udvikling Sted i Opkaldelsesskikkene, saaledes f. Eks. med Henblik paa Opkald af levende Bedsteforældre. Man kan vist endnu ikke med Sikkerhed afgøre, om der ikke har været en ældre Periode, hvor Oldeforældrene blev foretrukket for Bedsteforældrene, saafremt disse sidste endnu var i Live. Da disse Spørgsmaal som bekendt har betydelig metodisk Værdi for Genealogien, vilde det være af Betydning, om Pastor Hejselbjerg Paulsen vilde gøre dette Punkt til Genstand for en Sær-Studie.

Et af Hovedpunkterne i Undersøgelserne er Spørgsmaalet om Befolkningens Hjemhørsforhold. Gennemgangen af Navnestoffet tillod Forfatteren at drage den Slutning, at Befolkningen havde været fast tilknyttet til Egnen i ældre Tid og kun i ringe Grad var blevet opblandet ved Indvandring. Af det tilgængelige Kildemateriale giver kun Vielsesregistret Oplysninger om Personernes Hjemsted, og ved Bearbejdelsen af dette Stof for Tiden 1640—1800 viser det sig, at 77,5 pCt. af de 1940 i dette Tidsrum ægteviede Personer var hjemmehørende i selve Sognet, 11,5 pCt. stammede fra Nabosogne, 8,2 pCt. fra det øvrige Nordslesvig, saaledes at altsaa ialt 97,2 pCt. var fra Nordslesvig. De resterende 2,8 pCt. (ialt 54 Personer i Løbet af 160 Aar) var tilvandrede fra fjernere Egne, deraf 34 (1,8 pCt.) fra Jylland, 10 (0,5 pCt.) fra Øerne, 8 (eller 0,4 pCt.) fra Mellem- eller Sydslesvig og 2 eller 0,1 pCt. fra tysk Omraade.

Ved Gennemgangen af hele dette Stof, ordnet i Perioder (de 3 første à 20 Aar, de to sidste à 50 Aar — hvorved man undrer sig over, at Forfatteren ikke har foretrukket at opdele Stoffet i lige store Afsnit) kan det paavises, hvorledes Tilvandringen har vekslet, hvorved Tallene fra Sognet (72,7 — 69,9') — 80,6 — 84,0 og 74,2) viser en naturlig Tilvandring efter de ødelæggende Aar omkring 1660. Holder man sig i Stedet for til Sognet alene til hele Nordslesvig, er Tallene 1640—60: 99,3 — 1661—80: 94,3 — 1681—1700: 97,6 — 1701—49: 99,6 og 1750—1800: 95,3 Tilgangen ude fra er med andre Ord forsvindende, tysk Indslag kommer først i Perioden 1750—1800. Det er saaledes lykkedes Forfatteren

¹⁾ Ved en Trykfejl i Tabellen S. 131 er der for Sognet 1661—80 kommet til at staa 69,5 i Stedet for 69,9 pCt., for Nordslesvig 1681—1700 7,2 i Stedet for 7,3 pCt.

klart at vise, at der i Tiden efter 1660 og især i Slutningen af det 18. Aarhundrede er livligere Bevægelse i Folkemassen, men dog saaledes, at Bevægelserne i langt overvejende Grad foregaar indenfor det, vi nu forstaar ved Nordslesvig. Morsomt paavises det dernæst, hvorledes den nordslesvigske Højderyg danner Grænse, saaledes at Tilvandrerne alle hører hjemme her eller i de frugtbare Østkystomraader; her savner man kun et Kort, der hurtigere end Forklaringen kunde have anskueliggjort Forholdet.

Forfatteren er imidlertid klar over, at Vielsesregistret paa enkelte Punkter kan svigte, idet Folk fra et bestemt Sogn jo kan være indvandrede til dette, og han har derfor foretaget en Kontraprøve, idet han for Tiden 1640—1840 har Oplysning om Fødested og Dødssted for ialt 1162 Gaardmænd og Gaardmandskoner; af disse var 75,6 pCt. fra Sognet, 12,6 pCt. fra Nabosognene (altsaa ialt 88,2 pCt.) og 10,2 pCt. fra fjernereliggende nordslesvigske Egne, saaledes at ialt 98,4 pCt. af den bosiddende, jordejende Befolkning i Tiden 1640—1840 var nordslesvigsk af Oprindelse — her andrager den tyske Procent 0,2, den øvrige sønderjydske 0,6 ligesom Jyderne, medens Øboerne kun er repræsenteret af 0,2 pCt. Det viser sig altsaa, hvad man vel iøvrigt paa Forhaand maatte vente, at de indvandrede fortrinsvis er Kaadner-, Haandværker- og Lejehusfolk — den jordejende Befolkning er i udpræget Grad hjemmehørende paa Stedet.

Det siger sig selv, at Bondesamfundet med denne ringe Tilgang udefra ved stadige indbyrdes Giftermaal er kommet til at udgøre et stort Familiesamfund, og da dette rører ved vigtige Problemer, kunde man have ønsket, at Pastor Hejselbjerg Paulsen ogsaa paa dette Punkt havde fordybet sig lidt mere i Materialet. Det er jo navnlig ikke nok, at vi faar at vide, at der har været et stadigt Indgifte, vi vilde ogsaa gerne vide noget om, hvor stort dette Indgifte har været og om dets eventuelle Variation gennem Tiderne.

Side 271 f. bringer Forfatteren 4 16-feltede Ahnetavler for Ejere fra vor Tid af gamle Slægtsgaarde i Sognet, hvorved han ligeledes vil fremhæve, hvor rodfæstet i Sognets Jord de enkelte Beboere er ogsaa i Dag. Skønt altsaa Indgiftet er en Kendsgerning, viser det sig dog ved disse fire Tavler, at kun en af dem opviser Ahnesammenfald, som i de 16 Ahner andrager 25 pCt., idet et Ægtepar optræder tre Gange som Tipoldeforældre. Ved Undersøgelser af denne Art bør man utvivlsomt vælge 16-feltede Ahnetavler for hver af Ægtefællerne til Sammenligning, hvorved man skulde være naaet saa langt ud, at Indgiftets eventuelle Virkninger ikke skulde kunne spores i Afkommet. De her fremførte Antydninger viser os imidlertid, hvad man vistnok fra

arvebiologisk Side har været klar over, siden man forlod den gamle Opfattelse af Degenerationsproblemet, at det er uden Betydning for Slægternes Bestaaen, at det stadig er den samme Arvemasse, der gaar igen. Mulighederne for Variation er jo matematisk set uendelig.

Et følgende Afsnit er helliget den almindelige Civilstands-Statistik, hvor man især hæfter sig ved den relativt høje Alder ved første Ægteskabs Indgaaelse, og ved det Skel, der er mellem Perioderne før og efter 1750. Af andre Enkeltheder bemærker man med Interesse, at der i Tiaarene 1620—50 er født henholdsvis 5,8, 7,2 og 6,4 pCt. illegitime Børn, medens disse Tal ellers som Regel ligger adskilligt lavere. Forfatteren antager utvivlsomt med Rette, at Krigene 1629—30 og 1643—45 har været bestemmende herfor, medens Svenskekrigene senere næppe kan spores — hvorved dog maa bemærkes, at Forholdet 1650—59 ikke kan oplyses paa Grund af en Lakune i Kirkebøgerne.

Bogens Tyngdepunkt er imidlertid Afsnittet »Gaard og Slægt«, som naturligvis først og fremmest har Betydning for de Personalhistorikere, som kommer ind paa Stof fra dette Sogn. Pastor Hejselbjerg Paulsen har her med sine Forgængeres Hjælp udført et uvurderligt Arbejde, som vil blive skattet højt af den genealogiske Forskning. Desværre har Pladshensyn krævet en betydelig Forkortelse af dette Afsnit, og det kan og skal ikke nægtes, at man gerne havde set dette Stof publiceret i sit fulde Omfang. Fra rent genealogisk Synspunkt er det saaledes i høj Grad beklageligt, at kun Antallet af Børn og de af Børnene, som ved Giftermaal er kommet til andre Gaarde i Sognet, anføres; derved bliver Værket ikke det Kildeskrift, som det kunde være blevet, men kun en — ganske vist fortræffelig — Vejleder til Kilderne. Undersøgelserne maa imidlertid den paagældende selv foretage.

Pastor Hejselbjerg Paulsen slutter sit store Arbejde med at gøre Stillingen op, saaledes som den tegner sig paa Baggrund af det gennemgaaede Kildemateriale og som Resultat af de enkelte Undersøgelser. Hovedresultatet er Paavisningen af, at dette nordslesvigske Landsogns jordejende Befolkning gennem Aarhundreder har udgjort eet eneste stort blodsbeslægtet Samfund; Indvandringen til Sognet har, selv naar de ikke jordejende Beboere inddrages, været minimal, og Tilvandringen er for langt den overvejende Dels Vedkommende kommet fra Nabosogne og meget begrænsede Dele af det øvrige Nordslesvig. At denne Bevægelse er fortsat gennem det 19. Aarhundrede fremgaar af, at 92,5 pCt. af Befolkningen var fra Nordslesvig i Tiden 1864—88. Dette Hovedresultat turde være af betydelig historisk Interesse, og selv om man rent a priori vil have Forestillinger

om en betydelig mindre topografisk Bevægelse i Folkemasserne i ældre Tid alene som Følge af de daarligere Kommunikationsforhold, saa er det dog af største Værdi at faa et talmæssigt Udtryk herfor. Værdifuldt er ogsaa det Resultat, Hejselbjerg Paulsen er kommet til med Hensyn til Indvandringens nationale Sammensætning, hvor man unægtelig overraskes over den lave Procent af Tilvandrere syd fra. Allerede Claus Eskildsen har i sit førnævnte Skrift gjort det sandsynligt, at denne lave Procent tysk Nationalitet er et gennemgaaende Træk i Landsognene — tilsvarende Undersøgelser vil formentlig vise det samme, men maa naturligvis afventes, før man har Vished derfor.

I Spørgsmaalet om Blod og Jord synes det saaledes at vise sig, at disse Elementer i Sønderjylland hører sammen paa en aldeles utvetydig Maade. Kampen har saaledes ikke staaet mellem to Folk, der brydes om Overtaget; det er eet Folk, uløseligt knyttet til sin Hjemstavn, som, i det Øjeblik det ikke har kunnet nøjes med at forblive særslesvigsk, har delt sig i to Nationaliteter efter Sindelagslinier.

Værket er rigt illustreret med talrige af Forfatteren selv optagne, og udmærket valgte, Billeder. Desværre er Reproduktionen ikke altid den bedste, og selve Bogen skæmmes af en Del Tykfejl, som burde have været undgaaet.

Albert Fabritius.

Alfred Stange:

Der Schleswiger Dom und seine Wandmalereien.

(Ahnenerbe-Stiftung Verlag. 1940).

I 1930-erne blev Slesvig Domkirke underkastet en Restauration saavel ind- som udvendig, hvorved mange af de værste Uhyrligheder fra den Adlerske Restauration fra forrige Aarhundrede blev fjernet. Samtidig øgedes Interessen for den gamle Kirke, hvilket blandt andet har givet sig Udslag i Alfred Stanges Bog: Der Schleswiger Dom und seine Wandmalereien. Bogen bestaar af to Afsnit: Det første giver en Oversigt over Kirkens Bygninghistorie, medens det andet behandler dens uvurderlige Skatte af Kalkmalerier.

Fremstillingen af Domkirkens udviklede Bygningshistorie er for saa vidt klar nok, som Forfatteren har behandlet hver Byggeperiode for sig, og Teksten er ledsaget af anskuelige Rekonstruktionstegninger, der bedre end mange Ord forklarer Kirkens gradvise Forvandling fra 3skibet Pillebasilika til 5skibet Hallekirke; men Teksten giver flere Steder Anledning til

Modsigelser: dette gælder navnlig de første Kapitler, der behandler den ældst kendte Domkirke.

Paa Grundlag af de Rester, der endnu findes, kan man i Hovedtrækkene rekonstruere denne som en 3-skibet fladloftet Pillebasilika med Tværskib, mod Øst afsluttet af et kvadratisk Kor med Absis, mod Vest af en 2taarnet Gavlfacade. Derimod er Kendskabet til Detaljerne ret ringe. Hvorledes Portalerne oprindelig har været, vides ikke med Sikkerhed; men rundt om i og ved Domkirken findes indemurede Løver, der maa antages at have prydet tidligere Indgange; paa Grundlag heraf har Forfatteren rekonstrueret den søndre Tværskibs Portals Udseende omkring 1120 — uden Søjler og uden Tympanon og prydet med Løverrelieffer i Stedet for Kragbaand. Til Vesttaarnenes Udseende har man intet Kendskab; det er endda tvivlsomt, om Kirken som Forfatteren mener overhovedet paa dette ældste Stadium havde Taarne mod Vest. Materialet var Granit indført fra Skaane og Tuf fra Rhinen. Muligt har Teglstenen ogsaa været anvendt; i hvert Fald fandtes Tegl i Fundamenterne til Vesttaarnene.

At Stilen i denne ældste Kirke var romansk er udenfor enhver Tvivl, men anderledes forholder det sig, naar man skal søge Domkirkens nærmere Forbilleder — er det Domkirkerne i Lund eller Ribe, begge stærkt paavirket af rhinsk Arkitektur, eller er det den saksiske Bremen Domkirke. Medens man hidtil har formodet det første, vil Forf. søge Forbilledet i Bremen og i vestfalske Kirker, selv om han maa indrømme, at der i Slesvig findes Enkeltheder, der kun er mulige i Jylland. Forf. kommer til dette Resultat, dels ved at sammenligne Slesvig Domkirke med Kirkerne i Lund og Ribe, dels ud fra historiske Betragtninger. Han anser Slesvig for »ganz wesentlich eine deutsche Stadt«, og mener derfor, at »Formerne i Slesvig Domkirke maatte med indre Nødvendighed være nedertysk, fordi Befolkningen og Domkapitlet var nedertysk«. Forf. gør sig her skyldig i en fuldstændig Overvurdering af det tyske Elements Styrke i Slesvig omkring Aar 1200, idet han bl. a. bygger paa Dr. Frahms Afhandling om Slesvig Byret.¹⁾

I det hele synes han at stille Problemet for skarpt op. At de bevarede Rester tyder paa saksisk Stil maa sikkert erkendes; Forbilledet kan da enten have været i Tyskland eller i Danmark, og man kan da udmærket have Lunds Domkirke som Forbillede, ganske vist ikke den nuværende, som Forfatteren synes at mene, men den tidligere under Knud den Hellige paa-begyndte, der netop var opført i denne Stil. Naar man tager i

¹⁾ Om denne se Troels Fink i »Sønderjydske Aarbøger« 1941, S. 242.

Betragtning, at Materialerne til Kirken delvis er kommet østfra, og at Konger og danske Bisper har været virksomme ved Opførelsen, synes Forbilledet fra Lund at være nærliggende. Hermed skal dog ikke være udelukket, at Kirken ogsaa kan have modtaget Paavirkninger direkte fra Nedersachsen; det er tværtimod almindeligt, at middelalderlige Kirker, der i lang Tid stod under Opførelse, Gang paa Gang modtog nye kunstneriske Impulser. Af de bevarede Rester kan det ikke ses, om Kirken ogsaa har været præget af den livligere rhinske Arkitektur, som da kan være kommet direkte fra Rhinlandene og fra Ribe. Da Tufstenen imidlertid er anvendt som Byggeemne, tyder meget paa, at ogsaa rhinsk Arkitektur har gjort sig gældende.

Naar Forf. hævder »som Helhed havde Danmark dengang ingen egen Kunst, det modtog, foretrak bestemte Former og udtalte maaske i Enkeltheder en Dialekt« og synes at mene, at Danmark kunstnerisk var en Provins af Tyskland, gør han sig skyldig i en Misforstaaelse. Gang paa Gang fik vi Impulser andre Steder fra, fra England, Irland, Normandiet, Italien, Byzants — og fra vor hjemlige Træ-Arkitektur; alle disse Impulser blev benyttet paa en væsentlig selvstændig Maade, der netop giver vor datidige Arkitektur et saa friskt Præg, og man kan derfor med fuld Ret tale om en selvstændig dansk Kunst.

Det kan ikke med Sikkerhed siges, hvornaar den ældste Slesvig Domkirke blev opført. Den maa i hvert Fald have været brugbar for visse Partiers Vedkommende 1134, da man raadede Kong Niels til at søge Beskyttelse i Domkirken. Forf. mener, at Opførelsen allerede var begyndt i Slutningen af det 11. Aarhundrede.

1155, da Svend Grate satte Ild paa Slesvig, brændte Kirken; under Bygningsarbejder i Koret i 1930erne har man fundet Spor af det nedstyrtede Tagværk. De beskadigede Dele blev atter genopført, men denne Gang af Tegl. Endnu staar fra denne Tid de øverste Dele af det sydlige Tværskib og det nordlige. Forf. mener, at den anvendte Stil er tysk Murstensarkitektur, medens en dansk Forsker som Dr. Jan Steenberg har udtalt, at de faa »bevarede Detaljer lader os tro, at vi her staar overfor et Værk i den sjællandske Stil fra Knud den 6. eller Valdemar den Stores Dage«. Samtidig blev den søndre Tværskisportal ombygget saaledes, at det kendte Petirelief blev indemuret i Buefeltet, og Portalen prydet med Søjler. Forf. indrømmer her Slægtskabet med Ribe Domkirke. Disse Byggearbejder, mener han, har fundet Sted i Midten af det 12. Aarhundrede, hvilket ogsaa er tidligere, end forhen antaget.

Kirken blev atter hjemsøgt af en Brand. Man har ogsaa

fundet Spor af dette Brandlag i Koret. Man skred nu til Overhvelving af Kor og Tværskib. Hvelvingerne, der endnu er bevarede, er ret primitive. Midterhvelvingen har Kuppelform; ogsaa disse Hvelvinger vil Forf. føre tilbage til Saksen og Vestfalen, selvom han ogsaa indrømmer, at der kan foreligge en Paavirkning fra Kuplen i Ribe, som han atter mener stammer fra Nedertyskland, skønt Forholdet som bekendt er det, at der ikke findes Forbilleder for denne Kuppel nordfor Alperne.

Efter at Tværskibet var overhvelvet, skred man til en overhvelving af Langskibet. Omkring 1260 begyndte Ombygningen af Koret efter Hallesystemet, der i det 14. og 15. Aarhundrede efterfulgtes af en lignende Omdannelse af Langhuset.

Fra dansk Side indrømmes det, at Forbillederne for disse Bygningsdele er at søge i Westphalen og i nordtysk Arkitektur; der skal derfor ikke gaaes nærmere ind paa Forfatterens Fremstilling.

I det andet Afsnit af Teksten gør Forf. nærmere Rede for de Kalkmalerier, der findes i Kirken. De falder i tre Grupper, de ældre i Tværskibets Hvelvinger, som han ligesom Hvelvingerne vil henregne til saksisk Kunst, og de yngre i Svalen og Koret, der stammer fra omkring 1300. Malerierne i Svalen er sorte Omidstegninger, forneden prydet af en allegorisk Dyrefrise. Malerierne i Koret er derimod farvelagte. Interessant er to Hekse i det ene af Korets Sideskibe; man har villet opfatte dem som Freja med sin Kat og Frigga ridende paa en Kost. Bag Alteret har man nylig opdaget en Serie Hoveder, hvor Maleren med faa Streger har gengivet Trækkene aldeles livligt. Forf. anser Maleren udgaaet fra Lybæk; Stilen er paavirket af vestfalsk og engelsk-fransk Billedkunst, som i disse Aar spredtes ud over Europa; til samme Resultat er dansk Forskning kommet. I Noterne til Afsnittet omtales de store Restaureringsarbejder, som er udført i Slutningen af 1930-erne, hvorved man fjernede den barbariske Overmaling af de gamle Malerier fra den sidste Restaurering omkring 1890. Der gøres ogsaa Rede for den famøse Kalkun, der findes under et af Malerierne i Korsgangen, og som for en Del Aar siden satte Sindene i voldsom Bevægelse, da man dermed mente at have fundet et Argument for en tidligere Forbindelse med Amerika, indtil Restaurator Aug. Olbers røbede, at det var ham, der havde malet Kalkunen.

Teksten er ledsaget af fortræffelige fotografiske Gengivelser af Malerierne, navnlig maa fremhæves de store Hellsides-Plancher med Detajlbilleder af Hoveder fra Figurerne.

Stanges Bog er ikke Bogen om Slesvig Domkirke. De mange Kunstgenstande, Alteret, Epitafier og Sarkofager er slet ikke behandlet. Men Teksten viser, at der endnu er mange Pro-

blemer indenfor Kirkens Bygningshistorie, der venter paa en Løsning. Til disse Undersøgelser, der naturligvis først kan finde Sted, naar Krigen er endt, bør danske Forskere ikke holde sig tilbage. Lad os haabe, at Slesvig Domkirke maa gaa uskadt ud af den totalitære Krigs Rasen.

Erik Bondo Svane.

Julius Bogensee:

Det danske Mindretal i Sydslesvig

(Studenterforeningens danske Bibliotek,
Nyt nordisk Forlag. 1942).

I Forordet til Redaktør Julius Bogensee's Bog: »Det danske Mindretal i Sydslesvig« skriver P. Marcussen: »Vi har dog savnet en let tilgængelig Fremstilling af Spørgsmaalet, navnlig af, hvad der naturligt har mest Interesse, de sidste Aars Begivenheder og Stillingen i Dag«. Dette kan fuldt og helt tiltrædes. Af Fremstillinger, der tilstræber at give et samlet Billede af Mindretallet, kan fra de sidste 10 Aar nævnes Rektor Dr. Andreas Hanssens »Dansk Virke og danske Institutioner Syd for Grænsen« fra 1934, Skildringen i Franz von Jessens Haandbog Bd. III fra 1938 og Jacob Petersens fortræffelige »Syd for Grænsen«, der findes i Sprogforeningens Aarsskrift 1936—37, og som tilligemed Tidsskriftet Grænsevagten burde have været taget med i Litteraturfortegnelsen i Bogensee's Bog. Dog er Tiden løbet fra alle disse Skrifter. Bogensee's Bog kommer som en Hilsen over den spærrede Grænse og bringer meget nyt Stof, men den er ikke og kan heller ikke under de nuværende Forhold være en samlet Fremstilling af det sydslesvigske Spørgsmaal. Hvad Dr. la Cour skrev i 1916, da han udsendte sin »Sønderjylland under Verdenskrigens Tryk«, at »Forholdene selv forbyder, at alt bliver kendt, og selv det, der kendes, kan ikke altid siges«, gælder den Dag i Dag, blot i endnu højere Grad.

De danske Fremstillinger af det sydslesvigske Spørgsmaal lider alle mere eller mindre af en Skævhed, som ogsaa gør sig gældende i dette Værk, og som hænger sammen med en ensidig Betragtning af Mindretalsspørgsmaalet. Det giver udførlige Skildringer af det kulturelle Liv, men har ingen samlet Skildring af de økonomiske Livsvilkår, hvorunder Mindretallet lever. I alt for lang Tid har vi heroppe været saa optaget af det kulturelle, at vi ikke har været tilstrækkelig opmærksomme paa det økonomiske. Den dansksindede Ungdom, der voksede op, fik vanskelige økonomiske Forhold. Under disse Vilkår er

2000 af vore unge udvandret (pag. 55). Mindretallets økonomisk svage Stilling gjorde det lidt modstandsdygtigt overfor det Pres, Modstanderne udøvede.

Disse Forhold maa man have in mente, naar man læser Bogen's Skildring af Stillingen i Dag. Indenfor Skolerne havde man i 1936 arbejdet sig op paa 967 Børn. Derefter dalede Tallet og har fortsat været nedadgaaende under Krigen; i 1942 var man nede paa 597 Elever og »befinder sig i en Situation, der kalder til Eftertanke«. Det er dog for tidligt at spaa om Fremtiden, som er afhængig af mange forskellige Faktorer. Den kirkelige Statistik ligger ret fast, dog er Antallet af danskfødte Børn taget af under Krigen, vel som Følge af færre Børnfødsler. Indtil Krigen kom, viste Biblioteksarbejdet en stigende Kurve, nu er ogsaa det mærket af de vanskelige Tider; Tallene for Udlaan og Besøg i Læsesalen er nu nede paa det Niveau, hvormed man begyndte i 1922; et stort Tab har det været, at Bogbilen er standset. Den danske Presses Historie har lige siden 1920 været fuld af dramatiske Episoder; i 1940 var Flensborg Avis forbudt i 14 Dage, og Redaktør Ernst Christiansen maatte tage sin Afsked. Af Afsnittet er det dog umuligt at slutte noget om Pressens Stilling, da Tallene for Abonnenter paa Flensborg Avis ikke er anført (antagelig fordi de ikke er offentliggjort). Afsnittene om de danske Foreninger og det sociale og filantropiske Arbejde er der derimod bilagt et stort Talmateriale. Naar man tager de vanskelige Arbejdsvilkaar i Betragtning, er det forbavsende, hvad der faktisk holdes i Gang.

I et særligt Afsnit gives en kort Biografi over 46 unge Sydslesvigere, som man indtil Oktober 1942 vidste, var faldne. Tallet er senere langt forøget¹⁾ og andre Ofre er kommet til ved Luftbombardementerne af Flensborg. Det er vor Ungdom — Fremtiden, der saaledes mistes, et Forhold, der kun kan vække Sorg og Bekymring.

Til Slut gør Forfatteren da ogsaa Facit op for Stillingen i Dag; Fremtiden berører han kun svagt; og spaa om Fremtiden er, da ogsaa som at forsøge at løse en Ligning med flere ubekendte. Til os Nord for Grænsen siger Forfatteren: »Det gælder om at støtte enhver Skole og enhver lille Menighedskreds, at vedligeholde Forbindelse med enhver bevidst dansk Familie dernede, for at saa lidt som muligt af det, der er vort, skal gaa tabt i en Brydningstid, der fremkalder saa store Omvæltninger i Menneskers og Nationers Tilværelse«. Til denne Opgave maa vi alle være med.

Erik Bondo Svane.

¹⁾ I »Grænselandet«s Juli-Nummer for 1943 var man oppe paa 72 faldne; dette Tal er naturligvis Minimum.

Heimatblätter aus Nordschleswig.

Udgivet af Nordschleswigsche Zeitung (Aabenraa 1943).

»Heimatblätter aus Nordschleswig« er titlen paa en samling historiske artikler, som tidligere har været trykt i det tyske mindretals avis »Nordschleswigsche Zeitung«. Det nu foreliggende hefte er nr. 3 i rækken. Det er ikke nogen ny tanke paa denne maade at redde historiske smaaartikler fra den evige begravelse — og forglemmelse — i et dagblads omfattende papirmasser. Ogsaa danske blade har flere gange benyttet sig af denne fremgangsmaade. Man kan selvfølgelig ikke i et dagblads spalter vente at finde artikler med store nye videnskabelige resultater eller dybtgaaende analyser af fortidens forhold. Men saadanne artikler har dog deres mission, de kan bringe den historiske viden ud i kredse, som aldrig vilde give sig i lag med et videnskabeligt tidsskrift, og dette har ikke mindst sin betydning i et grænseland, hvor den historiske videnskabs forskningsresultater paa begge sider udnyttes i den nationale kulturkamp og den daglige politiske strid. Det er derfor heller ikke fra et dansk synspunkt ligegyldigt, hvad der skrives i saadanne artikler. Vi maa med glæde notere, hvis der i dem findes ny historisk viden, og vi maa gøre indsigelse, hvis der gøres meninger gældende, som vi anser for forkerte eller tendensiøse.

Det nu foreliggende hefte indeholder et meget stort antal artikler, de fleste dog af ret ringe omfang. En Del af dem er referater af historiske bøger eller tidsskriftartikler, og det kan med glæde bemærkes, at de danske afhandlinger her spiller en fremtrædende rolle (f. eks. Axel Nielsen, Troels Fink, Hejselbjerg Paulsen). Men iøvrigt omfatter artiklerne Nordslesvigs fortid fra den ældste tid til i dag. Af det arkæologiske stof kan nævnes J. Rabens redegørelse for skaalstene i Sønderborg amt. Samme forfatter har ogsaa behandlet gadenavnene i Sønderborg by. Man undres endnu engang over, at disse har haft saa omskiftelig en skæbne, mens man i de andre sønderjyske byer har holdt fast ved de gamle navne, hvoraf mange uden tvivl gaar tilbage til middelalderen.

Et ret betydeligt antal artikler omhandler »Landeskunde« og »Volkskunde«, herunder bl. a. nogle skildringer af lavsforholdene i Haderslev og Sønderborg. Særligt talrige er bogens bidrag til Nordslesvigs slægts- og personalhistorie. Foruden Th. O. Achelis er det især Max Rasch og Lorenz Christensen, som dyrker denne historiegren. Af behandlede slægter kan nævnes Jebsen (Aabenraa), Rolfsen, Regensburg, Tilly, Meyer (Løgumkloster), Fürsen og Bahnsen (Haderslev og Aabenraa).

Af mere almindelige personalhistoriske redegørelser findes bl. a. Achelis' artikel om borgmestrene i Sønderborg. Saadanne oversigter kan ogsaa have interesse for den administrative historie og give bidrag til belysning af befolkningsforholdene. Listen over borgmestre er dog ikke fuldstændig (følgende mangler: Mathias Thordonis, nævnt 1487 (Repertoriet 2. r. III. 603, Sdj. Aarb. 1897, 125), Jost Pedersen (nævnt 1613—1620, Sønderborg kirkeregnskab), Johan Jebsen (nævnt 1639—45, Sønderborg kirkeregnskab).

Af stof, der belyser den almindelige historie, er der ikke særligt meget. En vis interesse har et af Th. O. Achelis udgivet brev fra de deputerede i Haderslev 1867 til den preussiske indenrigsminister Grev Eulenburg, hvori de beder om at faa den daværende borgmester Toosbüy i Sønderborg til borgmester i Haderslev, idet de samtidig benytter lejligheden til en række hadske udfald mod den danske befolkning i byen. Det hedder bl. a., at de tidligere danske embedsmænd paa enhver maade havde fremmet indvandringen nordfra, »saa at der ved den sidste folketælling boede 151 familiefædre i Haderslev, som var født i Danmark«. De gode Haderslev borgere har ikke holdt sig altfor nær til sandheden, thi som netop brevets udgiver andetsteds (Bürgerbuch der Stadt Hadersleben I.) har paavist, var indvandringen af nye borgere nordfra forholdsvis mindre i tiden mellem krigene end i aarene før (1851—63: 114 af ialt 1083 og 1829—49: 151 af 638, mens tilvandringen fra Tyskland var omtrent uændret, henholdsvis 69 og 72). Et andet sted siger de deputerede, at det er nødvendigt, »at de tyske, og vi tror at være berettiget til at sige de bedre, borgere har en støtte i deres embedsmænd«. Endnu mere bemærkelsesværdig er en anden ytring: »og hvis der er nogen embedsmænd, som kan forene det nu modstræbende syge element med det sunde, saa er det ham«. Det er interessant her at møde en udtalelse, der saa tydeligt giver udtryk for tanken om opsugning. Den er iøvrigt ikke enestaaende. Allerede i oktober 1864 proklamerede Apenrader Nachrichten, at naar det danske sprog ikke mere støttedes af den danske embedsmandsstand, vilde det snart forsvinde. Til belysning af de deputeredes stilling kan det nævnes, at der ved afstemningen i 1867 var 918 danske og 645 tyske stemmer i Haderslev eller 58,1 % og 41,9 %. Paa baggrund af dette faktiske styrkeforhold mellem de to nationaliteter virker deres udtalelser endnu mere grelle.

Af andre artikler, som indeholder nationalpolitisk sprængstof kan fremhæves Fritz Fuglsangs redegørelse for et saa tilsyneladende neutralt emne som Haderslevs byplan, hvori han hævder, at Haderslev »er blevet kunstigt anlagt efter en bevidst

plan, akkurat som Flensborg og Tønder og en hel række andre byer i Norden, og at der her foreligger en byplanlæggelse efter tysk mønster, ligesom i Flensborg og Tønder.... Allerede ved vuggen er der givet byen en tysk gave, som endnu i dag sætter sit præg paa dens udseende«. Den mildest talt noget dristige paastand bygger udelukkende paa, at der skal være en vis lighed mellem byplanen i Haderslev og Flensborg samt forskellige tyske byer (Kiel, Neustadt, Rendsburg og Lübeck). Med hensyn til de tyske byer er det ikke muligt at tage stilling til spørgsmaalet, da der intet bevismateriale af nogen art er fremlagt. Og Flensborg var jo en dansk by. Det er heller ikke særligt overbevisende at nævne Tønder som en by med byplan efter tysk mønster, thi i virkeligheden er der ikke ført nogetsomhelst bevis for, at det er en by-koloni endsige en tysk koloni, som paastaaet af Ludwig Andresen (jvnfr. Vilh. Lorenzen i »Tønder igennem Tiderne« og mine bemærkninger i Sdj. Aarb. 1940). Paa den maade kan man jo let gøre hele Sønderjylland til urtysk land. Det er iøvrigt pudsigt, at forfatteren selv nævner et af de mange uomstødelige vidnesbyrd for Haderslevs afgjorte danskhed i den ældre middelalder. I byretten nævnes Viti og modesti dag (15/6.) som festdag, fordi paa den dag i 1169 »vandt kongen Rügen«. Efter forfatterens mening skulde dette give et holdpunkt for at fastslaa det omtrentlige tidspunkt for Haderslevs anlæggelse. Med Venderne's nederlag blev banen fri for bygrundlæggelser i Norden, og Haderslev er da antagelig anlagt i de følgende aartier. Tanken maa jo være, at folkene i Haderslev fejrede denne begivenhed, fordi den blev forudsætningen for at deres by kunde blive grundlagt. I virkeligheden var »Vittidag« en national festdag, — er det jo endnu om end af andre grunde — og som saadan fejredes den da ogsaa andre steder, f. eks. paa Als, hvor der endnu i det 19. aarhundrede blev holdt Fittesgilde. Og paa Als var det ingen bygrundlæggelse, der blev mindet, men som de øvrige danskere — derimellem ogsaa Haderslevfolkene — fejrede man en stor dansk Sejr.

Betydelig almen interesse har ogsaa Th. O. Achelis' afhandling om Tyskheden i Haderslev gennem tiderne. Forfatteren fremhæver stærkt, at tysk var det officielle sprog, og dette er selvfølgelig rigtigt. Han gør ogsaa opmærksom paa, at det ikke derfor behøvede at være det almindelige omgangssprog; men, siges der, byens embedsmænd og nævninge maatte kunne tysk, »mønstergyldigt tysk var det ikke, men tysk var det dog«. Det er morsomt fra tysk side at faa fastslaaet, at de gode borgere ikke var altfor stive i tysken — selvom de ikke havde lært andet i skolen. Det er en kendt sag, at det tysk, der tales og taltes i Nordslesvig, er stærkt paavirket af dansk (se Nikolaj Ander-

sens artikel om dette spørgsmaal i Dania 1899), og det samme gælder ogsaa det ældre tyske skriftsprog. Selvom de officielle protokoller næsten uden undtagelse er affattet paa tysk, fortæller de dog alle — gennem de talrige danske udtryk og danske sprogformer — at dansk var landets sprog. Med hensyn til beboerne i landsognene indrømmes det udtrykkeligt af Dr. Achelis, at de ikke forstod tysk, idet han om bonden Andreas Petersen fra Hjerndrup siger, at han »naturligvis ingen tysk kunde«. Denne udtalelse er interessant, fordi den staar i direkte modsætning til, hvad der ellers almindeligvis hævdes fra tysk side, saaledes med stor styrke af nu afdøde Ludwig Andresen.

Naar man skildrer de nationale forhold i en by og kun ser dem fra den ene side, kan fremstillingen vanskeligt undgaa at komme til at virke ensidig og skæv. Og dette gælder ogsaa denne artikel. Selvom de enkelte oplysninger, der fremføres, i det store og hele er rigtige, bliver helhedsbilledet forkert. En læser uden kendskab til sønderjysk historie vil ved at læse Dr. Achelis' fremstilling i de fleste tilfælde faa det indtryk, at Haderslev igennem tiderne har været en næsten tysk by. Og dog er der næppe mange, der vil benægte, at Haderslev i overvejende grad var — og stadig er — en dansk by. Det er ikke her stedet at komme nærmere ind paa Haderslevs nationale stilling, men nogle faa randbemærkninger til artiklen vil dog være paa sin plads. I indledningen hedder det: »Allerede før byretten blev givet, fandtes der en bosættelse (Ansiedlung), som er anlagt efter en bestemt plan og med firkantet torv paa den høj, hvor Mariekirken ligger. Fem gader førte og fører til pladsen og hver af dem naar den i et hjørne, alle ligger i en ret vinkel paa torvepladsen. Det maa altsaa have været tyske købmænd, som har anlagt Hertugdømmets nordligste by«. Hvorfor maa det det? Er det antallet af gader, eller er det de rette vinkler, der er et saa absolut afgørende indicium for denne paa dansk kultuomraade ellers ganske enestaaende middelalderlige foreteelse. For det er vel ikke Hr. Fuglsang, der har faaet den i Haderslevs historie ellers saa kyndige Dr. Achelis paa glatis?

Der fremføres af forfatteren en del udtalelser, hvori Sønderjylland eller sønderjydske lokaliteter karakteriseres som tyske, f. eks. »Hadersleve im Deutschen Lande« og »unsere teutschen Provinzen«, eller siges at være beliggende i Holsten: »rade to Hadersleve in denne lande to Holstein«. Saadanne udtalelser, der saa afgjort henviser til det officielle skriftsprog, siger naturligvis intet om landets oprindelse eller befolkningens nationalitet og sprog. Og udtalelser i modsat retning kan fremføres, her bare et par eksempler: i en optegnelsesbog fra Elsmark paa Als hedder det: »1757 og 1758 stod den forfærdelige krig udi

Tyskland og vi her udi Danemarg sad udi fred« (Chr. Knudsens Samlinger. Ny kgl. saml. 4. 2683. V. 42), og 1744 hedder det »i det danske Holstein i Haderslev og Tydstrup herreder« (A. II. 263 I). I 1758 tog regeringen paa en maade selv stilling til spørgsmaalet, idet den i et reskript til det teologiske fakultet, dateret 20. oktober 1758, udtalte, at indfødte slesvigere skulde have adgang »til at nyde kosten paa klostret«, da de ikke er egentlige saakaldte Holstenere, men Slesvigere af Fødsel, saasom undersaatterne i Slesvig ikke bør anses for andet end det, de virkelig er, nemlig rette danske og født indenfor Danmarks riges grænser (Fogtmanns Reskriptsamling V. 2. s. 245 f.).

Om Latinskolen i Haderslev hedder det i artiklen, at den var en tysk skole. Dette er rigtigt, men den kunde kun blive det i kraft af, at man i Haderslev som andre steder i byerne og i de sydslesvigske landsogne gjorde vold mod børnenes danske modersmaal og tvang dem til at lære et fremmed sprog. Hvor faa naturlige forudsætninger der var for den tyske undervisning i byens almindelige skoler, fremgaar af en udtalelse fra 1829, da det siges, at man i elementarskolen oversatte til dansk, da de fleste af børnene ikke var tysk mægtig (Ty. Kanc. Regenburgs Samlinger: Dänische Sprache I. 1811—1839). I artiklen hedder det videre: »og hertil svarer, at eleverne senere overvejende blev studenter paa Tysklands højere skoler, og de, der vendte sig mod Norden, holdt da »deres Dimisprædiken paa det tyske sprog i den tyske kirke i København«.« Man kan af det anførte ikke faa andet indtryk, end at alle de teologiske studenter fra Haderslev Johanneum, som tog eksamen i København, holdt tysk dimisprædiken i St. Petri. Men det mener Dr. Achelis vel ikke for alvor? Han ved jo bedre end nogen anden, at tallet paa de studenter fra Haderslev, som studerede i København, ikke var saa helt ringe, og at mange af disse senere kom til at virke nordfor kongeaalen. Som han selv har paavist (bl. a. i Heimatblätter 1940), var der alene i det 18. aarhundrede 38 Haderslev studenter, som fik ansættelse i kongeriget. Hver 6. student fra Johanneum gik dengang nordpaa.

Johan Hvidtfeldt.

Hjemstavnshistorie.

C. H. Friis: Fra Løgum Birk.

(Danskerens Forlag 1942).

C. Helge Petersen: Toftlund Sogn.

(Danskerens Forlag 1942).

Sønderjyllands lokalhistoriske litteratur er meget ringe, baade i omfang og indhold. Der findes i virkeligheden ikke een ordentlig sønderjysk sognehistorie paa dansk, og med byhistorier staar det ikke meget bedre til. Den nu udkomne »Tønder igennem Tiderne« er den første danske skildring af en sønderjysk købstads historie. Aarsagen hertil skal næppe søges i, at den historiske eller lokalhistoriske interesse i Sønderjylland er ringere end andre steder; det omvendte er maaske snarest tilfældet. Men den nationale og kulturelle kamp har baade før og efter Genforeningen i høj grad lagt beslag paa de mænd, som ellers var nærmest til og havde flest forudsætninger for at tage denne opgave op.

Naar man tror paa hjemstavnshistoriens kulturelle værd, maa man ogsaa beklage, at forholdet er saaledes og have lov til at haabe, at der kan ske en ændring heri. Og lokalhistoriens betydning er ikke mindre i grænselandet, hvor fortiden for enhver, der kan og vil lytte og forstaa, fører en utvetydig tale om det omstridte lands samhörighed med landet nordfor Kongeaen. Netop her har hjemstavnshistorien en særlig mission, og der bør sikkert gøres noget for, at interessen for de enkelte sognes historie igennem tiderne kan blive øget. Historisk Samfund for Sønderjylland er klar over spørgsmaalets betydning og søger paa forskellig maade at fremme det lokalhistoriske arbejde. Der er ogsaa forskellige ting, der tyder paa, at flere og flere er begyndt at sysle med hjemstavnshistorie; i flere sogne som Skodborg, Varnæs, Sottrup og Hagenbjerg arbejder en række mænd dermed, og forhaabentlig vil vi inden alt for længe se et resultat af deres virksomhed.

Sognefoged Claus Friis og Helge Petersens bøger om Løgum birk og Toftlund sogn kan tages som varsko om den stigende interesse for sognehistorien, og det er ikke mindst glædeligt at se, at de har kunnet faa et forlag til at udgive deres bøger. Forhaabentlig vil »Danskerens forlag« ogsaa i fremtiden kunne paatage sig udsendelsen af værker om sønderjysk hjemstavnshistorie.

De to foreliggende bøger maa karakteriseres som udprægede begynderarbejder. De kan desværre ikke holdes frem som

mønstre, tværtimod lider de begge af de mangler, som alt for hyppigt er karakteristiske for lokalhistoriske værker. Fremstillingen er alt for upræcis, fyldt med et meget stort antal fejl. Værst plaget af trykfejlene er Claus Friis' bog, mens de almindelige fejl er talrigest i Helge Petersens bog. I denne forbindelse bør det ogsaa nævnes, at kildehenvisningerne er utilstrækkelige og unøjagtige, en fejl, der findes i mange amatørarbejder. Forfatterne synes, at det er et unødvendigt pedanteri, som bare gør fremstillingen tungere og vanskeligere at læse. Men dette er en misforstaaelse, og noterne er nødvendige for enhver, der vil kontrollere værket eller maaske søge yderligere oplysninger paa et eller andet punkt; meget vigtigt er det ogsaa, at et omhyggeligt noteapparat tvinger forfatteren til aldrig at skrive mere, end han til enhver tid kan staa ved. Hvis alle lokalhistoriske værker havde været ledsaget af tilstrækkelige kildehenvisninger, vilde litteraturen være blevet forskaanet for mange ligegyldige fantasterier. En anden indvending, som kan rettes mod begge de her foreliggende bøger, er, at forfatteren ikke i forvejen klart har gennemtænkt, hvike spørgsmaal der skal behandles, og hvorledes det foreliggende materiale skal fordeles paa de enkelte afsnit. Dette kommer stærkest frem i bogen om Toftlund, som er opdelt i smaa afsnit, som ingen harmonisk forbindelse har med hinanden. Ofte skal man søge oplysninger om det samme emne forskellige Steder. En god indholdsfortegnelse, som savnes i begge bøger, vilde under disse omstændigheder have været af stor værdi.

Det kan ikke her lade sig gøre at gaa ind paa en kritisk gennemgang af de to bøger. Kun et par ord om hver. Toftlundbogen er absolut den ringeste af de to. Selvom den vidner om en ikke ringe flid og om stærk lokalhistorisk interesse hos forfatteren, er det dog klart, at han ikke er i besiddelse af de forudsætninger, som er nødvendige for at kunne løse en saadan opgave. Det, som slaar en mest ved en løselig gennemgang, er hans mishandling af det danske sprog. Og det er dog et af de første krav, man kan stille til en mand, som vil skrive for andre, at han kan udtrykke sig nogenlunde korrekt paa sit modersmaal. Man skal lede længe, inden man i den trykte litteratur finder et saa daarligt dansk som Helge Petersens.

Bogen er, som dens undertitel »Fortid og Nutid« angiver, ikke blot en skildring af Toftlund sogns historie, men der gives ogsaa en beskrivelse af sognet idag. Forfatteren har gaaet rundt og noteret i sin optegnelsesbog, hvad han har set. Og han ser meget; saaledes fortælles der side 26 (om kirken): »I en Tinvandkande hentes der Vand til Daaben, og et Viskestykke hænger nær ved til at tørre Vandet op med, naar Barnet har faaet

det over Hovedet«. Det er da at faa det hele med. Lignende ligegyldigheder findes i ual, mens der paa den anden side mangler oplysning om næsten alle vigtigere historiske spørgsmaal. Overalt mærker man, at forfatterens historiske viden er altfor ringe, og at han kun i mindre grad har samlet arkivalsk stof til belysning af sognets fortid. Mundtlig tradition og et tilfældigt kendskab til den historiske litteratur gør det nu engang ikke. Et eneste eksempel skal nævnes; side 131—33 gives en forklaring af de gamle betegnelser paa jordejendommene (hol, toftehol, kaadnere og inderster, plov m. m.). Der er næppe nogen af forklaringerne, der er rigtige eller fyldestgørende, og det havde dog været muligt ved hjælp af let tilgængelige hjælpemidler som Trap: Hertugdømmet Slesvig, Jensens kirkestatistik og Aagaards bog om Tørninglen at give populære forklaringer, som var nogenlunde tilfredsstillende.

Helge Petersens bog maa siges at være et ret svagt begynderarbejde. Men til undskyldning for ham tjener hans store ungdom. Det maa haabes, at han vil arbejde videre med disse opgaver, og at han ikke blot vil søge at trænge ind i den snævrere hjemstavnshistorie, men ogsaa huske paa, at for at forstaa denne maa man kende lidt til hovedtrækkene af den historiske udvikling i hele riget. Skal der komme noget ordentligt ud af historiske studier — og det gælder ogsaa amatører — maa der først og fremmest arbejdes og arbejdes. Man løber ikke til at skrive en historisk bog.

Claus Friis' bog er kun første bind af et større værk, og det er saaledes egentlig for tidligt at fælde en afgørende dom. Det foreliggende bind omhandler kun de kirkelige forhold. Da Klosteret og kirken i Løgumkloster gentagne gange har været genstand for litterær behandling, har forfatteren haft et let tilgængeligt materiale til sin raadighed, men paa den anden side har han ikke haft megen mulighed for at yde noget nyt og selvstændigt. Ikke fordi det sidste ord om klosteret i Løgum er sagt endnu. Langtfra. En skildring af klostrets godshistorie er en interessant og vigtig opgave, som er mulig paa grund af det enestaaende materiale, som findes i den saakaldte Løgumbog (trykt i *Scriptores Rerum Danicarum VIII*). Men en saadan opgave fordrer saa stor historisk viden og saa megen sproglig kunnen, at den kun vil kunne løses af en faghistoriker. Man kan derfor ikke bebrejde Cl. Friis, at han har ladet den ligge.

Fremstillingen er temmelig bred og kunde udmærket have været beskaaret en del, f. eks. er det sidste afsnit om præsterne altfor omfattende, nogle faa sider vilde have været nok. De, der vil have noget mere at vide, kan jo let faa fat i Arends store værk om gejstligheden i Slesvig og Holsten.

Selv om der kan rettes indvendinger mod Claus Friis' værk, vil det dog, naar det engang foreligger fuldendt, sikkert kunne afhjælpe et savn hos de folk i det gamle Løgum birk, som vil have lidt at vide om deres hjemstavnns historie. Men begge forfatterne vilde uden tvivl have kunnet naa til et bedre resultat, hvis de, inden de skrev bogen, havde lagt en udførlig plan og havde gennemdrøftet denne med en sagkyndig mand. De fleste af fejlene vilde ogsaa kunne have været undgaaet, hvis en fagmand havde gaaet manuskriptet igennem. Historisk Samfund for Sønderjylland vil altid gerne staa bi med raad og daad i saadanne tilfælde, og enhver, der vil til at skrive lokalhistorie, kan henvende sig til Samfundet og anmode om dets faglige støtte.

Johan Hvidtfeldt.

Beretning og Regnskab.

Beretning.

Historisk Samfunds aarsmøde afholdtes i Tinglev realskole søndag den 30. maj. Mødet indlededes med, at formanden, Amtslæge, Dr. Lausten-Thomsen, Tønder, aflagde følgende beretning:

Ogsaa i det aar, der er gaaet siden vort sidste aarsmøde, har Historisk Samfund mistet en del af sine medlemmer ved dødsfald: Rentier Johan Andresen, Ullerup; Postmester Ellerbeck, Aabenraa; Læge Gabe, tidligere Christiansfeld; Viceskoleinspektør Friis Petersen, Espergærde; Bibliotekar Sylvester Petersen, Tønder; Pastor Carsten Petersen, Aabenraa; Pastor Ravn, Øster-Løgum; Domæneforpagter Refshauge.

Pastor Petersen var en af Sønderj. Aarbøgers flittigste medarbejdere, og mange betydelige afhandlinger fra hans haand har staaet i dem. Der skal blot nævnes hans artikler om de sønderj. kirker, hvoraf den første om kirkerne i Tørninglen havde den ære at blive belønnet med Dansk Historisk Fællesforenings præmie. Carsten Petersen vil altid blive mindet som en af Sønderjyllands gode sønner, og hans historiske og litterære produktion, først og fremmest den store bog Slesvigske Præster, vil bevare hans navn til sene tider.

Men har døden tyndet ud i vore rækker, er disse dog mere end blevet fyldt. Jeg kunde sidste aar omtale en betydelig fremgang i medlemstallet, fra 698 til 788 medlemmer, og denne linie er blevet fortsat, idet vi i aar har haft en tilgang, saa at vi nu er oppe paa et medlemstal af 868 — lige ved 170 frem paa to aar. Men vi er ikke

tilfreds endnu, vort maal er at naa de 1000, og det skal naaes. Men alle vore medlemmer maa støtte os i arbejdet for at faa tallet sat i vejret, ikke for at vi kan sætte en rekord, men for at skaffe den økonomiske basis, som er nødvendig for at vi paa tilfredsstillende maade kan løse vore kulturelle, nationale og videnskabelige opgaver.

Ligesom i de tidligere aar har vi modtaget en del understøttelser fra forskellig side. Fra staten og Haderslev, Aabenraa og Sønderborg amter, fra Haderslev, Aabenraa og Tønder byer, endvidere fra Dansk Kultursamfund. Til udgivelse af vore værker har vi desuden modtaget hjælp fra staten, Den Hjelms-tierne-Rosencroneske Stiftelse, H. V. Clausen og Johan Ottosens Legat til Danskhedens Fremme i Sønderjylland og Carlsen-Langes legatsstiftelse.

Historisk Samfund regner ikke sine kulturelle forpligtelser for opfyldt alene ved udsendelsen af Sønderjydske Aarbøger, og vi har i det forløbne aar paa mange forskellige maader arbejdet paa et videre sigt. Den største indsats har været gjort ved arbejdet paa at udsende selvstændige værker af betydning for sønderjysk historie. Jeg kunde sidste aar nævne, at det nu saa ud til, at registret til Sønderj. Aarb. kunde blive trykt. Haabet er gaaet i opfyldelse. Om nogle faa uger foreligger det omfattende register paa ca. 350 sider færdigtrykt. Det kommer til at indeholde baade sted- og personregister samt indholdsfortegnelse over samtlige artikler med forfatterregister, og for fremtiden udarbejdes der register, efterhaanden som aarbøgerne udkommer. Det store værk om Tønder bys historie er ogsaa allerede gaaet i trykken, det kommer til at fylde ca. 550 sider med mange billeder og vil blive udgivet i to bind, det første til sommer. At udgive saa stort et værk og at sende det uden særbetaling til alle medlemmer, er kun blevet muligt for os ved hjælp fra mange sider: fra Carlsbergfondet, fra Tønder købstad, fra H. P. Hanssens mindefond og fra de tre danske banker i Tønder. Ogsaa her vil jeg gerne sige tak for det.

Endvidere er der meget stor udsigt til at vi, antagelig allerede i aar, kan udgive et værk af Pastor Nielsen, Aabenraa, om det slesvigske fattigvæsens fortid og en vejledning i studiet og læsningen af sønderj. historie af Lektor Dr. Fink og Arkivar Hvidtfeldt. Sidste aar fik medlemmerne iøvrigt som gave fra Skoleforeningen: Sønderjydske Skoleforening 1892—1942.

Det er indlysende, at denne store udgivervirksomhed i høj grad lægger beslag paa Samfundets økonomiske midler. Selvom vi har faaet hjælp fra mange sider, har vi dog ogsaa maattet yde betydelige tilskud af Samfundets egen kasse, og vi kan derfor ikke give medlemmerne Sønderj. Aarbøger i hele det sædvanlige omfang. Til efteraaret faar de kun et meget lille hefte paa en 3—4 ark. Men de faar jo ogsaa mangefold godtgørelse i de mange værker, som Samfundet udsender, og hvoraf medlemmerne vil faa de fleste gratis.

Historisk Samfund føler det som sin pligt at opfordre og tilskynde

til at give sig af med hjemstavnens historie. Sidste aar havde vi et arkivkursus i Aabenraa, og det var meningen at afholde et hjemstavnskursus paa Hoptrup Højskole sidste sommer. Desværre maatte det aflyses paa grund af svigtende tilslutning. Vi haaber dog paa en eller anden maade at fortsætte dette oplysningsarbejde, ved mindre kursus eller lignende. Paa samme linie ligger ogsaa den foredragsvirksomhed, som er blevet paabegyndt. Der har i aar været afholdt foredrag om lokalhistoriske emner i Ensted, Felsted, Løjt, Vester-Sottrup sogne og for Sundeveds lærerforening, idet vi paa dette omraade har indledt et udmærket samarbejde med Dansk Samfund. Forhaabentlig vil vi i fremtiden kunne udbygge denne virksomhed. I denne forbindelse kan det ogsaa nævnes, at Historisk Samfund har givet et bidrag til rejsningen af mindestenen i Sommersted.

Historisk Samfund har tidligere udfoldet en betydelig virksomhed med indsamlingen af arkivalier fra private, dels gennem direkte indsamling, dels gennem møder med interesserede. I aar har dette ikke været tilfældet, men Landsarkivet i Aabenraa har dog i aarets løb modtaget en del papirer fra private. Jeg skal kun nævne nogle enkelte ting: Fra gaardejer Posselt i Møgeltønder en del gamle danske og udenlandske kort, fra Lærer Jensen, Broager: Sager vedrørende Broagerlands ungdoms- og idrætsforening, fra Pastor Thade Petersen: Opskrift til taler og folkelige foredrag af Pastor Svejstrup. Fra Pastor Petersens Enke: Carsten Petersens samlinger til sønderjyske kirkers historie og fra fhv. Sparekassedirektør Nis Nissen: Svarskrivelse paa vælgerforeningens henvendelse 1898. Endelig ogsaa en afskrift af Skoleforeningens forhandlingsprotokol 1892—1914.

Jeg tror, at jeg uden overdrivelse tør sige, at 1942/43 har været et begivenhedsrigt aar for Historisk Samfund for Sønderjylland, og vi har i det kunnet udsende eller forberede udsendelsen af flere værker end i noget tidligere aar. Den tid, vi lever i, kræver af os danske anspændelsen af alle kræfter i det kulturelle arbejde. Historisk Samfund søger efter evne at give sin ringe skærv til gavn baade for det nationale arbejde i grænselandet og for dansk historisk videnskab.

Derefter aflagde kassereren, Museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev, regnskabet, der balancerede med 8954 kr. Seminarielærer Claus Eskildsen, Tønder, aflagde beretning og regnskab for Sønderjydsk Maanedsskrift. Antallet af abonnenter var i det forløbne aar steget fra 479 til 521, der fordelte sig saaledes: bosiddende i Nordslesvig 375, i det øvrige Danmark 128, i Tyskland (særlig Sydslesvig) 11, i Sverige, Norge og Finland 6, i det øvrige Europa 1. Regnskabet viste en indtægt paa 5253 kr. og en udgift paa 5127 kr. eller et overskud paa 125 kr., mens formuen ialt beløb sig til 2745 Kr. Hr. Eskildsen meddelte, at det paa et bestyrel-

sesmøde lige var blevet vedtaget at udarbejde en sagligt ordnet indholdsfortegnelse til Sønderjydsk Maanedsskrift.

Bibliotekar Jakob Petersen, Aabenraa, spurgte, hvorledes forholdet var mellem Historisk Samfund og Sønderjydsk Maanedsskrift. Formanden oplyste, at Maanedsskriftet sorterer under Historisk Samfund, men har egen redaktion og egen kasse, ligesom det ogsaa maa bestilles særskilt. Han bebudede iøvrigt en mulig ændring i dette forhold indenfor en ikke saa fjern fremtid.

Til bestyrelsen genvalgtes Amtslæge, Dr. med. Lausten-Thomsen, Tønder, Overlæge, Dr. med. Max Schmidt, Augustenborg, og Pastor Hejselbjerg Paulsen, Skrydstrup samt de to revisorer Lærer Lauritzen, og Kontorassistent Olav Christensen, Haderslev.

Tilslidst drøftedes spørgsmaalet om stedet for det næste aarsmøde. Efter forslag fra Bibliotekar Jakob Petersen vedtoges det under hensyn til de usikre og vanskelige trafikforhold at lade bestyrelsen træffe afgørelse derom. Gaardejer Schmidt, Vellerup, takkede for Historisk Samfunds arkivkursus og udtalte ønsket om et nyt kursus. Formanden stilledes sig imødekommende og lovede nærmere at undersøge, hvor og hvornaar det bedst kunde afholdes.

Efter kaffen, der indtoges paa Tinglevhus, holdt Lektor Dr. phil. Troels Fink, Aarhus et foredrag om forbindelsen mellem de administrative og nationale grænser i Sønderjylland.

Johan Hvidtfeldt.

Historisk Samfund for Sønderjylland. — Aarsregnskab 1942

INDTÆGTER:		Kr.	Øre
Medlemsbidrag		4.302	50
Salg af Skrifter		1.143	85
Annoncer		248	00
Tilskud		2.760	00
Renter		16	73
Forskelligt		483	65
		8.954	73
UDGIFTER:		Kr.	Øre
Trykning		4.257	85
Honorarer		1.640	90
Ekspedition, Kasserer, Sekretær		550	00
Omdeling, Fragt		988	40
Repræsentation og Udgifter ved Aarsmødet		155	45
Porto, Kontingent m. m.		480	25
Balance		881	88
		8.954	73

Status pr. 1. Januar 1943

AKTIVER:		Kr.	Øre
Folkebank		46	72
Arkivaliekonto		110	26
Haderslev Amts Sparekasse		0	97
Postgiro		568	26
Kontant		638	25
Udestaaende Fordringer:			
Kontingent		153	35
Annoncer		372	00
Salg af Skrifter		73	25
		1.963	06
PASSIVER:		Kr.	Øre
Regning til Heimdal		612	85
Forudbetalt Kontingent		5	00
Tilskud til Publikationer 1943		1.200	00
Formue		1.817	85
		145	21
		1.963	06

HANS NEUMAN

Regnskabet revideret, fundet rigtigt og stemmende med Bilagene. Beholdningen var tilstede.
Haderslev, den 9. Februar 1943.

Vald. Lauritzen

Olav Christensen

<p>HOLSTEBRO BANK Aktieselskab HOLSTEBRO</p>	<p>Spare- og Laanekassen for Kolding By og Omegn Stiftet 1856 Reservefond ca. 1½ Million</p>
<p>Horsens Landbobank A/s Horsens Kontortid: 9½—12½ og 2½—4½</p>	<p>Aktieselskabet Landbobanken i Skive SALLING BANK Telefon 100 . Skive Kontortid 9-12 og 2-5, Lørdag 9-2</p>
<p>AKTIESELSKABET VEJLE TEXTILFABRIK</p>	<p>Sparekassen for Roskilde By og Omegn Stiftet 1833 Telefon 3000 - Kontortid 9-12½ og 14-16</p>
<p>Biscuitfabriken Oxford Hjørring MARIE KIKS friske og sprøde, bagt i Smør</p>	<p>Skal man til og fra Sønderjylland benytter man Sydfynske Jernbaner</p>
<p>Adams Transport Co. Transport- og Speditions-Aktieselskab Grundlagt 1884 Transport Spedition Flytning Opbevaring København, Danesvej 30 - Aarhus, Knudrigade 3-5</p>	<p>Reserveret</p>
<p>Støt sønderjydsk Industril</p>	<p>½ Havnemøllen AALBORG</p>
<p>NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER AKTIESELSKAB KØBENKAVN F Kabelværk — Traadværk — Valseværk</p>	

Historisk Samfund for Sønderjylland

udgiver »Sønderjydske Aarbøger« III. Række, og »Sønderjydske Maanedsskrift«.

Bestyrelsen er f. T. Amtslæge, Dr. med. Lausten-Thomsen, Tønder (Formand), Arkivar Joh. Hvidtfeldt, Aabenraa (Sekretær), Museumsinspektør Neumann, Haderslev (Kasserer), Seminarie-lærer Cl. Eskildsen, Tønder, Højskoleforstander Hans Lund, Rødding, Pastor Hejselbjerg Paulsen, Skrydstrup, Museumsdirektør Dr. phil. Mackeprang, København, Pastor H. F. Petersen, Flensborg, Overlæge, Dr. med. Max Schmidt, Augustenborg, og som Æresmedlemmer Frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev, og Sparekassedirektør Nis Nissen, Nørborg.

Formand, Sekretær og Kasserer danner Forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for »Sønderjydske Aarbøger« bestaar af Lausten-Thomsen, Hans Lund og Johan Hvidtfeldt.

Redaktionsudvalg for »Sønderjydske Maanedsskrift« danner Lausten-Thomsen og Cl. Eskildsen.

Medlemsbidraget er 5 Kroner aarlig eller mindst 100 Kr. én Gang for alle. Medlemmerne modtager »Sønderjydske Aarbøger« gratis. »Sønderjydske Maanedsskrift« bestilles hos Posten og koster 1 Kr. 65 Øre fjerdingaarligt. I Boghandelen eller bestilt hos Cl. Eskildsen koster det 1 Kr. 50 Øre. Indmeldelser i Historisk Samfund modtages af alle Bestyrelsesmedlemmer.

INDHOLD:

G. Japsen: Aabenraa bys økonomiske historie 1850—64	Side 149—202
Johan Hvidtfeldt: Carsten Petersen (1871—1943)	» 203—207
Johan Hvidtfeldt og Aage Bonde: Litteratur fra aarene 1940—41 vedr. Sønderjyllands historie	» 208—231
Anmeldelser:	
Franz v. Jessen: En slesvigsk Statsmand (ved Troels Fink)	» 232—233
Sønderjydske Skoleforening 1892—1942 (ved Troels Fink)	» 233—237
Jakob Petersen: Skamlingsbanken 1843—1943 (ved Troels Fink)	» 237—241
Johs. Mejers Kort over det danske Rige I—III (ved Johan Hvidtfeldt)	» 241—245
H. Hejselbjerg Paulsen: Sønderjydske Slægter (ved Albert Fabritius)	» 246—252
Alfred Stange: Der Schleswiger Dom u. seine Wandmalereien (ved E. Bondo Svane)	» 252—256
Julius Bogensee: Det danske Mindretal i Sydslesvig (ved E. Bondo Svane)	» 256—257
Heimatblätter aus Nordschleswig 1943 (ved Johan Hvidtfeldt)	» 258—262
C. H. Friis: Fra Løgum Birk og C. Helge Petersen: Toftlund Sogn (ved Johan Hvidtfeldt)	» 263—266
Johan Hvidtfeldt og Hans Neumann: Beretning og Regnskab	» 266—270

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag**,
København,
for Danmark, Norge og Sverige.